

Tuna Bulgar Devleti'nin Kuruluşu Öncesinde Bizans Devleti'nin Balkanlardaki İdare Sistemi (IV.-VII. Yüzyıl)¹

Öner Tolan²

Özet

Kuzey sınırlarını Tuna Nehri'nin oluşturduğu, Karadeniz, Ege ve Adriyatik Denizi ile çevrili olan Balkan coğrafyası geniş Roma İmparatorluğu'nun merkezinde kalan konumuyla stratejik açıdan çok önemli bir noktada bulunuyordu. Bu bölgeye yapılan saldırılar daima İmparatorluğun her iki başkentini de tehdit eder nitelikte olmuştur. Erken Bizans döneminde de en yoğun saldırılar kuzeyden gelmiştir. German, Hun, Bulgar, Avar ve Slav saldırıları hem şiddetli olmuş hem de Bulgar ve Slavlar açısından kalıcı sonuçlar doğurmuştur. O nedenle İmparatorluk Balkanları koruma adına Tuna sınırlarına daima önem vermiş ve o bölgedeki istihkamları güçlü tutmaya çalışmıştır. İmparatorluğun genel idare politikası doğrudan Balkanlarda da uygulanmış ancak siyasi hadiselerin gidişatına göre bazı yeni düzenlemelere gidilmiştir. Öncelikle IV. yüzyılda yapılan geniş kapsamlı reform hareketleri ile taşra idaresinde yeni küçük idari birimler oluşturulmuştur. Ardından askeri idarede de benzer düzenlemeler yapılarak sınır birlikleri yeniden düzenlenmiştir. Bölgede ayrıca sabit sahra ordusu da oluşturulmuştur. Bütün bu değişikliklerin odak noktasında askeri yetkiler ile sivil yetkileri birbirinden ayırma çabası vardır. İlerleyen dönemlerde bu düzende bazı küçük değişiklikler yapıldı. Ancak bütün bunların Balkanlara yapılan saldırıları engelleme konusunda etkisiz olduğu söylenebilir. Belki de bu nedenle yeni

- 1 Makalenin başlığında “Tuna Bulgar Devleti” ifadesinin bulunması okuyucu tarafından yadırganabilir. Zira incelenen kronolojik zaman dilimi Bulgar öncesi dönemi kapsamaktadır. Ancak bu çalışma Tuna Bulgar çağında, öncesinde ve sonrasında Bizans Devleti'nin Balkan topraklarındaki idari sistemini ve bu sistemde Bulgar varlığından kaynaklanan değişiklikleri tespit etmeye çalışacağımız ve üç bölüm halinde planladığımız geniş kapsamlı bir araştırmanın ilk bölümünü oluşturmaktadır. Bu açıdan şimdiki çalışma konuya giriş niteliğindedir. Dolayısıyla çalışmanın bütünlüğünü ve Tuna Bulgarları ile olan bağlantısını vurgulama adına başlıkta “Tuna Bulgarları” ifadesine yer verilmiştir.
- 2 Dr. Öğr. Üyesi. Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. onertolan@gmail.com. ORCID: 0000-0002-9148-6944

tedbirler düşünüldü. V. yüzyıl ortalarında askeri ve sivil idarenin yeniden birleştirilmesine yönelik bazı adımlar atıldı. Yine de VII. yüzyıl sonlarında Tuna Bulgar Devleti'nin kuruluşuna kadar köklü bir değişiklik yapılmadı. Bu süreçte Slav istilaları Balkanların büyük bölümünü işgal etti. Bizans otoritesi bu bölgede büyük ölçüde yok oldu. Bu çalışma IV. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar olan süreçte Balkan coğrafyasında Bizans Devleti'nin uyguladığı idari sistemi ve bu sistemdeki değişikliklerin genel bir kronolojisini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

1. Giriş

Roma İmparatorluğu III. yüzyıl ortalarında yoğun iç çekişmelerin yaşandığı ve devletin varlığını tehlikeye düşüren uzun bir siyasi çalkantı dönemi yaşamıştı. Krizi sonlandırma ve tekrarını engelleme adına temel amacı merkezi iktidara tehdit oluşturabilecek yapıların ortaya çıkmasını engellemek olan bir dizi reform hareketine girişildi. Sonuçta asker-sivil ayrımını esas alan yeni bir idari yapılanmaya gidildi. Orduda yapılan yeni düzenlemeleri de içeren ve IV. yüzyıl başında tamamlan bu reformlar sayesinde devlet yeniden eski gücünü toparlamayı başardı. Oluşturulan yeni sistem iki asırdan fazla bir süre varlığını sürdürdü. Bu sürede siyasi hadiselerin tesiriyle küçük bazı düzenlemelere gidildi. Bu çerçevede Balkanlarda da dışardan gelen saldırıların etkisiyle birtakım idari değişiklikler yapıldı. Zira Balkan coğrafyası stratejik açıdan İmparatorluğun iki ana merkezine eşit mesafede bulunan en hayati noktalardan biriydi. Erken Bizans döneminde Balkanlar Illyricum ve Trakya gibi iki geniş bölgeden oluşuyordu. İmparatorluğun merkezinin doğuya kayması ve yeni başkentini Boğazlar bölgesinde kurulmasının ardından Trakya idari olarak İstanbul'a bağlanmış Illyricum ise bir süre İtalya'dan idare edilmekle birlikte idari anlamda birçok değişikliğe uğramıştır. Bunda İmparatorluğun iki parçası arasında bir tür eklem yeri olması gibi hassas bir pozisyonda bulunması önemli bir rol oynamıştır. Batıya dönük Dalmaçya bölgesi ile doğuya dönük Trakya arasındaki bölge maruz kaldığı istilalar neticesinde sosyo-kültürel açıdan oldukça karmaşık bir hal almıştır³.

Balkanlara yapılan bu istila hareketlerinde ilk dönemlerde baş rolü Germanler oynadı. Onlarla birlikte Orta Asya kökenli Sarmat boylarının saldırıları özellikle Tuna sınırlarını etkiliyordu. German tehdidi devam ederken Sarmatların yerini Hunlar aldı. Hun tehlikesi büyüklüğü yanında kısa ömürlü olması ile de tebarüz eder. Hunlardan sonra diğer bir Türk kavmi olan Bulgarlar ve onlara bağlı boylar VI. yüzyıl ortalarına kadar Balkanlarda ciddi bir tehdit oluşturdular. Bu arada Germanlerin yerini Slavlar almaya

3 Bernard Bavant, "Illyricum", *Bizans Dünyası, Doğu Roma İmparatorluğu 330-641*, cilt 1, ed. Cécile Morrison, çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 319.

başladı. Ancak Slav istilaları öncekiler gibi geçici değildi. Onlar Balkanlara kitleler halinde yerleşmeye başladılar. Bu süreç büyük oranda Avar kontrolü altında gerçekleşti. 550'li yıllarda Doğu Avrupa'da görünen Avarlar kendileri de VII. yüzyıl başlarına kadar Balkanlara şiddetli saldırılarda bulundular. İmparatorluk Justinianus döneminde ve sonrasında önce batıda sonrasında ise doğuda uzun ve yıpratıcı savaflara girişmişti. Bu durum da Balkanlara Slav yerleşimini daha da kolaylaştıran bir etken oldu. VII. yüzyıl sonunda Tuna Bulgar Devleti'nin kurulduğu sıralarda Balkan topraklarının büyük kısmında Slav yerleşimleri vardı. Slavların teşkilatlı bir devlet yapılarının olmaması görünürde Bizans idaresinin devam ettiğini göstermektedir. Ancak Slavların Bizans otoritesini ne derece benimseyip kabul ettikleri tartışmalı bir konudur. Gerçek olan husus ise bir süre sonra Bizans Devleti'nin Balkanlarda kontrolü yeniden ele aldığıdır.

Bu çalışma IV. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar olan süreçte Balkan coğrafyasında Bizans Devleti'nin uyguladığı idari sistemi ve bu sistemdeki değişikliklerin genel bir kronolojisini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Kronolojik sınır olarak belirlenen tarihler idari sistemde en önemli reformların gerçekleştiği dönemleri esas almaktadır. Önceki idari sistem kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunlar nedeniyle III. yüzyıl sonu ve IV. yüzyıl başında bir dizi değişiklik geçirerek bambaşka bir sistem halini almıştı. Bu sistem VII. yüzyıl sonunda bölgede yeni bir köklü idari değişikliğe gidilene kadar uygulanan idari yapının temelini oluşturdu. Bu dönemde Balkanların kuzeyinde Tuna Bulgar Devleti'nin kurulması politik manzarayı tamamen değiştirdi ve devletin idari sisteminde radikal değişikliklere gidilmesine sebep oldu. *Thema* sistemi olarak ortaya çıkacak olan yeni askeri-idari sistemin Balkanlara uygulanması ayrı bir çalışmanın konusudur. Mevcut çalışma umulur ki hem Balkanlarda Bizans idare sistemi hakkında Türkçe literatürdeki çalışmalara bir katkı olacak hem de bölgedeki Bizans idaresinin sonraki aşamaları ile ilgili yapılacak incelemelere bir giriş ve temel niteliği taşıyacaktır.

2. Diocletianus-Constantinus Reformlarının Getirdiği Yeni İdari Düzen ve Balkanlara Yansımaları

Roma İmparatorluğu Severus Alexander'ın (222-235) ölümünden Diocletianus'un (284-305) başa geçişine kadar olan yaklaşık elli yıllık dönemde "III. yüzyıl krizi" veya "askeri anarşi dönemi" olarak adlandırılan çalkantılı bir süreç yaşamıştı. Bu dönem neredeyse durmaksızın devam eden bir iç savaş ile kendini gösterse de esasen devlet, siyasetten ekonomiye, askeriye den kültürel yaşama her alanda tam bir sarsıntı geçirmiş ve çöküşün eşiğine gelmişti. Krizi tam olarak neyin tetiklediği konusunda üzerinde anlaşılmiş

bir sebepler listesi mevcut değildir. Çokça tartışılmış ve hala tartışılmakta olan bu sebepler hakkında birçok diğer etkenin yanı sıra öncelikle idari sistemdeki veraset uygulamasının belirsizliği ve ülke topraklarının genişliği gibi hususlar ön plana çıkmaktadır.

Nitekim bu kriz dönemi devam ederken başa geçen Diocletianus da kendinden önceki birçok idareci gibi Balkan kökenli ordu komutanlarından biriydi. Kendisi iktidara gelmeden önce, yaşanan siyasi kargaşayı ve toparlanma çabalarını bizatihi olayların içinden gözlemlemiş biriydi. Dolayısıyla başa geldiği zaman muhtemelen kafasında yapılması gerekenler ile ilgili bir şeyler şekillenmişti. İlk çözüm olarak “imparator” konumunun güvence altına alınmasını öngörmüştü. Veraset sorunuyla birlikte İmparatorluk topraklarının genişliğini ikinci bir sorun olarak ele aldı ve her ikisini birden çözüme kavuşturma adına Tetraşik⁴ idare sistemine geçildi. İdari sistem yanında ordu ve maliye alanında da bir dizi geniş kapsamlı reform hareketleri uygulamaya konuldu. Tetraşinin ömrü uzun olmasa da öteki reform girişimleri, kendisinden sonra aynı politikayı sürdüren Constantinus tarafından devam ettirildiği için ve bazı alanlarda başarılı olduğu için bu dönem reformları, III. yüzyıl krizinin atlatılmasında ve İmparatorluğun çöküşten kurtarılmasında en önemli etken olarak görülmektedir. Maalesef kaynak yetersizliği nedeniyle Diocletianus ve Constantinus'un yaptıkları reformları birbirinden ayırmak çoğu zaman mümkün değildir. Bu reformlar aynı zamanda birbirinin tamamlayıcısı olduğu için ve aralarında net ayırım yapılamadığı için genelde “Diocletianus-Constantinus reformları” başlığı altında zikredilmektedirler⁵. Konumuz IV.-VII. yüzyıllar arasında Balkanlarda uygulanan idari sistem olduğu için ve idare sistemi askeri yönetimle iç içe olduğu için çok geniş kapsamlı olan bu reform hareketlerinden sadece taşra idaresinde ve askeri sistemde yapılan değişikliklerin Balkanlarla ilgili kısımlarını kronolojik olarak ele almaya çalışacağız.

2.1. Taşra İdaresinde Yapılan Reformlar

Yaklaşık 240 ile 325 yılları arasında yaşamış olan Afrikalı Hıristiyan yazar ve eğitimci Lactantius, *Zalimlerin Ölümleri Üzerine* adlı eserinde Diocletianus döneminden bahsederken imparatoru, giriştiği reformlar nedeniyle suçlamakta ve taşra idaresi konusunda yapılan değişiklikler

4 293 yılında Diocletianus tarafından uygulamaya konulan dördütlü idare sistemi. 305 yılında Diocletianus'un kendi isteğiyle tahttan çekilmesinden sonra şiddetli iç çatışmalara neden olmuş, 324 yılında Constantinus'un idareyi tek başına ele geçirmesiyle son bulmuştur.

5 W. Ensslin, “The Reforms of Diocletian”, *The Cambridge Ancient History*, vol. XII, ed. S. A. Cook et. al., Cambridge University Press, Cambridge, 1939, s. 383; Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 39-63.

hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Ve terörü tüm evrene yaymak için, eyaletler de parçalara ayrıldı, birçok vali ve çok sayıda resmi görevli her bir bölgeye hatta neredeyse her bir eyalete atandı ve bunlara birçok muhasebeci, magister ve praefectus yardımcıları da eklendi, bütün bu insanların faaliyetleri nadiren vatandaşlarla ilgiliydi...*”⁶. Lactantius dışında Diocletianus ve onun halefleri döneminden kalma *Codexler* içerisinde muhafaza edilmiş imparatorluk yasaları, öteki yazıtlar ve papirüsler bu dönemde birçok yeni eyaletin kurulduğunu net bir şekilde kanıtlamaktadırlar⁷. Bütün bu kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla Diocletianus döneminde taşrada yapılan değişiklik, geniş bir idari reformun alt basamağı olarak düşünülen, eski eyaletlerin küçük parçalara bölünmesi uygulaması idi.

İmparatorluğun tamamında uygulanan bu yeni yerel idari bölünmenin Balkanlardaki uygulamasına baktığımızda öncelikle Diocletianus öncesi durum için şunu söyleyebiliriz: III. yüzyıl başlarında Severuslar döneminde Balkan coğrafyası idari olarak şu eyaletlere ayrılmıştı: Noricum, Pannonia Superior, Pannonia Inferior, Dalmatia⁸, Moesia Superior, Macedonia, Epirus, Achaia, Creta, Moesia Inferior ve Thracia⁹. III. yüzyıldaki askeri anarşi döneminde bu eyalet sınırlarında bazı küçük değişiklikler olmuştur. Mesela Traianus’un (98-117) Tuna Nehri’nin kuzeyinde ele geçirdiği yerlerde oluşturulan Dacia eyaleti Aurelianus (270-275) tarafından terkedilerek nehrin güneyinde iki yeni eyalet kurulmuştu¹⁰. Diocletianus döneminde ise Balkan eyaletleri şu şekilde bölünmüştür: Öncelikle Tuna Nehri boyunca Scythia bölgesinin ayrı bir eyalet olarak Aşağı Moesia’dan ayrıldığını görüyoruz. Yine Balkanların

6 Lactantius, *Zalimlerin Ölümleri Üzerine*, çev. Tuğçe Ünver, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2021, s. 77.

7 A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284-602, A Social Economic and Administrative Survey*, vol. I, Basil Blackwell, Oxford, 1964, s. 42. Ayrıca Tetraşi dönemine ait resmî belgeler ve özellikleri hakkında bkz. Simon Corcoran, *The Empire of the Tetrarchs, Imperial Pronouncements and Government AD 284-324*, Clarendon Press, Oxford, 1996.

8 Coğrafi bölge, eyalet ve şehir isimlerinin Latince veya Grekçe gibi farklı dillerde yazılmış olan ilgili ana kaynaklarda farklı yazılış biçimlerine sahip olması ve günümüzdeki yerleşmiş yazım şekillerinden farklılık göstermesi çalışmada kullanılan özel isimlerin tutarlılığı açısından ciddi zorluklar çıkarmaktadır. Biz burada ana kaynaklardan doğrudan alıntı yaptığımız yerlerde orijinal şekilleri kullanmayı tercih ettik. Kaynak alıntıları dışında ise çok yaygın olarak kullanılan Galya, Makedonya, İtalya, Trakya gibi bölge ve eyalet isimlerinin veya İstanbul, Edirne, Selanik gibi şehir isimlerinin günümüzde kullanılan hallerini tercih ettik. Dolayısıyla örneğin metinde Trakya biçimini tercih ettiğimiz isim Letince kaynaktan alındığında Thracia, Grekçe kaynaktan alındığında Thrakia şeklinde geçmektedir. Aynı durum imparator isimleri için de geçerlidir. İncelediğimiz dönemde genelde dil olarak Latince baskın olduğundan ve ana kaynaklarda ve araştırma eserlerde bu dönem için genelde Latince biçimler tercih edildiğinden biz de mesela Konstantinos yerine Constantinus biçimini tercih ettik.

9 Jones, *The Later Roman Empire*, vol. III, s. 385-386.

10 Timothy D. Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Harvard University Press, Cambridge, 1982, s. 216.

uzak batısında kalan Noricum eyaleti de 311'de iki parçaya bölünmüştür¹¹. Elbette ki eyalet sınırlarını küçültme uygulaması bunlarla sınırlı kalmamıştır. Elimizde Diocletianus'un son dönemi veya hemen sonrasındaki dönem için mevcut idari durumu gösteren bir liste bulunmaktadır. IV. yüzyılın başına tarihlenen¹² ve Verona listesi¹³ adıyla bilinen bu listeye göre Balkanlarda üç *dioceses*¹⁴ bulunmaktaydı: Bunlar yedi eyaletten oluşan Pannonia, on eyaletten oluşan Moesia ve altı eyaletten oluşan Thracia *dioceses*leri idiler. Pannonia *dioceses*i Pannonia Inferior, Savensis, Dalmatia, Valeria, Pannonia Superior, Noricus Ripensis ve Noricus Mediterranea eyaletlerinden; Moesia *dioceses*i Dacia, Moesia Superior, Dardania, Macedonia, Thessalia, Achaia, Praevalitana, Epirus Nova, Epirus Vetus ve Creta eyaletlerinden; Thracia *dioceses*i Europa, Rodope, Thracia, Haemimontus, Scythia ve Moesia Inferior eyaletlerinden oluşuyordu¹⁵. Mevcut idari birimleri tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz:

Pannonia	Moesia	Tracia
Pannonia Inferior	Dacia	Europa
Savensis	Moesia Superior	Rodope
Dalmatia	Dardania	Thracia
Valeria	Macedonia	Haemimontus
Pannonia Superior	Thessalia	Scythia
Noricus Ripensis	Achaia	Moesia Inferior
Noricus Mediterranea	Praevalitana	
	Epirus Nova	
	Epirus Vetus	
	Creta	

Bu tabloya baktığımızda yapılan değişikliklerin sadece Scythia ile Aşağı Moesia'nın ayrılması ve Noricum'un ikiye bölünmesinden ibaret olmadığını görüyoruz. Eski Dalmatia eyaletinin bir kısmı ayrılarak komşu Pannonia

11 *Inscriptiones Latinae Selectae*'den (ILS) aktaran Jones, *The Later Roman Empire*, vol. I, s. 43.

12 Tartışmalar ve tarihlendirme için bkz. Barnes, *New Empire of Diocletian and Constantine*, s. 203-205.

13 Verona listesi, Latince Laterculus Veronensis adıyla bilinen Roma eyaletlerine dair kısa bir listedir. Yazılış tarihi için 297'den 320 yılına kadar farklı tarihler öne sürülen bu liste Verona'daki bir katedralin kütüphanesinde bulunan bir yedinci yüzyıl yazmasında mündemictir. Yazma, Diocletianus döneminde oluşturulan on iki *diocesis* ve bunlara bağlı eyaletlerin isimlerini barındırmaktadır. Alexander Kazhdan, "Verona List", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3, Oxford University Press, New York, Oxford, 1991, s. 2161.

14 *Dioceses* için aş. bkz.

15 Listenin standart edisyonu, Theodor Mommsen, *Gesammelte Schriften*, vol. 5, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1908, s. 578-581; J. B. Bury, "The Provincial List of Verona", *The Journal of Roman Studies*, vol. 13 (1923), s. 133-137.

Superior ve Moesia Superior eyaletlerinin topraklarından ayrılan kısımlarla birleştirilip yeni Praevalitana eyaleti oluşturulmuştur. Epirus eyaletinin adı Epirus Vetus olmuş, Macedonia eyaleti Macedonia, Thessalia ve Epirus Nova olmak üzere üç eyalete bölünmüştür. Yeni Dacia topraklarının çoğu eskiden Moesia Superior'a aitti; geri kalanı daha sonra Moesia Prima ve Dardania olarak adlandırılan iki eyalete bölünmüştür. Pannonia Inferior eyaleti, Valeria (kuzey) ve Pannonia Inferior (daha sonra Secunda) olmak üzere ikiye; Pannonia Superior eyaleti ise Pannonia Superior (kuzey) ve Savensis olmak üzere yine ikiye ayrılmıştır. Aynı şekilde Tracia eyaleti Tracia, Haemimontus, Rodop ve Europa olarak dört parçaya bölünmüştür¹⁶. Böylelikle Balkanlardaki eyalet sayısının ikiye katlandığını söyleyebiliriz¹⁷. Benzer şekilde bütün İmparatorluk genelinde yapılan değişiklikler neticesinde eyalet sayısı neredeyse iki katından da fazla bir sayıya ulaşmıştır¹⁸.

Diocletianus sadece eyaletleri küçük idari birimlere ayırmakla kalmadı aynı zamanda bu yeni küçük eyaletlerden birbirine yakın olan birkaç tanesini bir araya getirerek *dioceses* adı altında yeni bir idari birim oluşturdu. Bütün İmparatorluk toprakları on iki grup şeklinde örgütlendi. *Dioceses*ler yeni tip idari birimlerdi ve başlarına da yeni tip idareciler getirildi. Bunlar *praefectus praetorionum*¹⁹ birer temsilcisi olarak *vices agens praefectorum praetorio* veya kısaca *vicarius* (çoğ. *vicarii*) olarak adlandırıldılar. Yeni küçük eyaletlerin idarecisi olan *magister privatae*ler ile *dioceses*lerin *vicarius*larının ilk kez tam olarak Diocletianus'un hükümdarlığı sırasında ortaya çıktığından şüphe yoktur. Ancak asıl dikkat çeken husus bu yeni görevlilerin sadece sivil yetkiye sahip idareciler olmasıdır²⁰.

Bu sistem görüldüğü kadarıyla önceki sistemden üç temel özellik açısından farklılaşmaktadır: Birincisi askeri ve sivil yetkiler birbirinden ayrılmıştır, ikincisi eyaletlerin sınırları hatırı sayılır oranda küçülmüştür ve son olarak İmparator ile eyalet idarecisi arasında iki üst düzey memuriyet daha oluşturulmuştur²¹. Eyaletlerin idari yapısında bu şekilde değişikliğe gidilmesinin asıl nedeni eski eyalet yapısının, devletin III. yüzyılda bir

16 Barnes, *New Empire of Diocletian and Constantine*, s. 209-224.

17 Balkanlardaki idari taksimatın önceki ve sonraki durumu için bkz. Harita 1.

18 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 31-32; Jones, *The Later Roman Empire*, vol. I, s. 43.

19 *Praefectus praetorio* için aş. bkz.

20 J. B. Bury, *History of the Later Roman Empire, from the Death of Theodosius I. to the Death of Justinian (A.D. 395 to A.D. 565)*, vol. I, Macmillan and Co., London, 1923, s. 25; Jones, *The Later Roman Empire*, vol. I, s. 43-44, 46-47; W. Ensslin, "The Reforms of Diocletian", s. 393-394; Barnes, *New Empire of Diocletian and Constantine*, s. 209, 224-225.

21 Bury, *History of the Later Roman Empire*, s. 26.

askeri anarşi ve kriz dönemi yaşamasının temel sebeplerinden biri olarak görülmesidir. Zira askeri ve sivil idareyi elinde bulunduran eski eyalet valileri yeterince güçlenince merkezi otoriteye meydan okuyorlar ve kendilerini imparator ilan ediyorlardı. Burada özellikle askeri ve sivil idarenin birbirinden ayrılması ve eyalet sınırlarının küçültülmesi ile valilerin gereğinden fazla güçlenmesini engelleme yönünde bir tedbir düşünülmüştür.

İlerleyen aşamada bu küçük eyaletler ve onların üst birimi olan *dioceses*ler üzerinde bir diğer idari makam daha oluşturulduğunu görüyoruz. Ancak idari hiyerarşinin imparatorun önceki bu son aşaması hakkında kaynaklardaki bilgilerin muğlaklığı nedeniyle birtakım zorluklarla karşılaşılıyor. *Praetorian prefectus (praefectus praetorio)* veya kısaca *praefect* denen ve tamamen sivil olan bu idareciler *praefectura* denen ve birkaç *diocesis*in bir idari birim olarak kabul edilmesiyle oluşan yeni idari yapıların başına getirildiler. Bu idareciler esasen ilk kez ortaya çıkmamıştır. Daha önceden farklı görev ve sorumluluklara sahip olan bu makam sahipleri Principatus döneminde²² İmparator'un muhafız birliğinin komutanlarıydılar ve bu birlik özellikle imparator seçimlerinde oldukça belirleyici bir rol oynuyordu²³. Yetkileri II. yüzyılın sonunda ve III. yüzyılda gittikçe genişlemiş, idari ve askeri görevleri yanında adli ve mali konularda da birtakım yetkilere haiz olmuşlardı²⁴.

Bu makamın Diocletianus ve Constantinus dönemindeki durumu ve tam olarak ne zaman askeri yetkilerden sıyrıldığı net açıklanmış bir konu değildir. Diocletianus'un ilk dönemler atadığı *praetorian prefect*ler temelde asker idiler. Onun tahttan çekilmesinden sonra bile Mexentius'un ordularını idare eden *praefect*lerin isimleri mevcuttur²⁵. Bununla birlikte idarede yapılan bu köklü değişiklikler ile ilgili şu hususu dikkate almak gerekmektedir. Askeri ve sivil idarenin birbirinden ayrılması bir anda olabilecek bir şey değildi. Ayrım gerçekleştikten sonra bile bazı bölgelerde her iki yetkiyi elinde tutan istisnai görevliler mevcut olmuştur. Ancak eldeki kaynaklar Constantinus döneminde *praetorian prefect*lerin artık askeri işlevlerini yavaş yavaş yitirdiklerini göstermektedir²⁶.

22 Principatus (Principate): Roma İmparatorluğu'nun ilk imparatoru Augustus'un imparatorluğunu ilan ettiği M.Ö. 27 yılından İmparator Diocletianus'un başa geçtiği M.S. 284 yılına kadar olan döneme verilen ad.

23 Alexander Kazhdan, "Praetorian Prefect", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3, Oxford University Press, New York, Oxford, 1991, s. 1710-1711.

24 Ernest Stein, *Histoire du Bas-Empire, De l'état romain à l'état Byzantin (284-476)*, tome 1, Desclée de Brouwer, Paris, 1959, s. 39-41; Bury, *History of the Later Roman Empire*, s. 27-28; Jones, *The Later Roman Empire*, vol. I, s. 50.

25 Barnes, *New Empire of Diocletian and Constantine*, s. 124; Jones, *The Later Roman Empire*, vol. I, s. 50

26 Jones, *The Later Roman Empire*, vol. I, s. 100-101; Pat Southern and Karen R. Dixon, *The*

Bu konu ile ilgili olarak Zosimus, Constantinus'un dört *praefectura* meydana getirdiği yönünde bir bilgi aktarmaktadır: “*Constantinus bu yerleşik düzeni bozdu ve tek makamı dört komutanlığa böldü. Afrika Pentapolis'iyle*²⁷ *birlikte tüm Mısır'ı bir prefecte verdi. Mezopotamya'ya kadar Doğu; ayrıca Kilikyalılar, Kapadokyalılar, Ermeniler, Pamphylia'dan Trapezos'a kadar tüm sahil ve Phasis yanındaki kaleler. Aynı kişiye, Trakya (Moesia kenti Asemus ve Rodop kenti Topirus'la sınırlanmış olan) ve ayrıca Kıbrıs ve Kiklad Adaları (Lemnus, Imbrus ve Samothrace dahil olmasa da) emanet edilmişti. İkinci prefecte Makedonya'ya, Teselya'ya, Girit'i, Yunanistan'ı ve çevredeki adaları ve her iki Epirus'u verdi; ayrıca bunların yanı sıra Illyrialılar, Dacialılar ve Triballililer; ve Valeria'ya kadar Pannonia ve yukarı Moesia. Üçüncü prefecte tüm İtalya'ya, Sicilya'ya ve komşu adaları, ayrıca Sardunya'ya, Korsika'ya ve Syrtis'ten (Mauretania) Caesariensis'e kadar Afrika'ya verdi. Dördüncü prefecte ayrıca Alp ötesi Keltleri, İspanya'ya ve Britanya'ya verdi*”²⁸. Zosimos'un ifadesine göre ülke dört idari birime ayrılmıştır: Bunlar Galya, İtalya, Illyricum ve Doğu *praefectura*larıdır. Ancak eserini VI. yüzyılın başında yazmış olan Zosimus'un verdiği bilgiler biraz anakronistiktir ve muhtemelen sunduğu resim geniş oranda V. yüzyıl başındaki manzarayı yansıtmaktadır. Zira Constantinus dönemindeki *praetorian prefect*lerin karakteri, epigrafik keşiflerin açıklığa kavuşturmaya devam ettiği suretle, sürekli değişmektedir. Artık Constantinus'un, Zosimus'un iddia ettiği gibi dört bölgesel *praefectura*yı yaratmadığını net olarak biliyoruz. Bu *praefectura*lar Constans ve Constantius döneminde parça parça oluşturulmuştu ve sistem 361 yılına kadar henüz nihai biçimini almamıştı²⁹. Bu konu ilgili kısımda detaylı şekilde açıklanacaktır.

Tetrarşi dönemi için ise çağdaş belgelerde derin boşluklar ve belirsizlikler söz konusu olduğundan bazen bir *praefect*in hizmet ettiği imparatoru veya yönettiği bölgeyi tespit etmek dahi mümkün olmamaktadır. Constantinus'un hükümdarlığı zamanı için bu görevi yürütmüş isimleri tespit edilebilen *praetorian prefect*lerin (sayıları yirmi civarındadır) neredeyse tamamının hükümdara bağlı görev yapan idareciler olduğu söylenebilir. Ancak bu dönem aynı zamanda imparatorlardan bağımsız olarak hareket eden ve belirli bir bölgesel yargı yetkisine sahip olan ilk *praetorian prefect*lerin ortaya çıkışına da tanık olmuştur. Yani Constantinus, *praetorian prefect*lerin her

Late Roman Army, Routledge, New York, 2014, s. 58-59.

27 Afrika Pentapolis'i: Kyrenaika'nın beş şehri olan Apollonia, Barca, Berenice, Cyrene ve Ptolemais.

28 Zosimus, *Historia Nova, The Decline of Rome*, Translated by James J. Buchanan and Harold T. Davis, Trinity University Press, San Antonio, 1967, II.33, s. 74-75.

29 T. D. Barnes “Praetorian Prefects, 337-361”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bd. 94 (1992), s. 249.

zaman imparatorun şahsına bağlı olması geleneğini bozmuş ve sabit bir bölgeyi (onun döneminde Afrika) yönetmek için bir *prefect* tayin etmiştir³⁰. Bu dönem için Balkanlara henüz böyle hususi bir idarecinin atandığına dair bir kaynağımız yoktur. Dolayısıyla bu ilk bölgesel *praetorian prefectin* Constantinus döneminde ortaya çıktığı ve Kuzey Afrika'ya münhasır kaldığı anlaşılmaktadır.

2.2. Askeri İdarede Yapılan Reformlar

Diocletianus ile beraber askeri sistemde de kapsamlı bir değişikliğe gidilmiştir. Önceki dönemin Roma ordusu mahiyet bakımından bir sınır ordusu şeklini almıştı. Eyaletlerdeki müstahkem mevkilere konuşlanmış lejyonlardan ibaret olan bu ordu neredeyse bütün hareket kabiliyetini kaybetmişti³¹. Artan iç sorunlara ve dış tehlikelere cevap verme konusunda yetersiz kalan bu sistemde de köklü değişikliklere gidilmesi artık kaçınılmaz hale gelmişti. Ancak şu hususu baştan ifade etmek gerekir ki orduda yapılan düzenlemelerin de yine hangilerinin Diocletianus döneminde hangilerinin Constantinus döneminde gerçekleştirildiğini tespit etmek araştırmacılar için oldukça büyük sorun teşkil etmektedir³².

Diocletianus'un meydana getirdiği ve Constantinus'un geliştirdiği yeni askeri sistem, imparatorun herhangi bir tehditle karşılaştığı bölgeye sevk edebileceği hareketli bir sahra ordusunun bulunduğu ve sınır savunmasının sınır eyaletlerinde yerleşik sürekli birlikler tarafından yapıldığı bir sistemdi. Böylelikle askeri birlikler iki temel sınıftan meydana gelmiş oluyordu: biri imparator ile hareket eden ve “kutsal maiyet”i (*comitatus*) oluşturan seyyar birlikler veya *comitatenses*; diğeri ise sınır birlikleri veya *limitanei*³³.

Öncelikle sahra ordusunun yapısını ele alacak olursak; 295 yılına ait bir papirüste ve IV. yüzyıl başlarına tarihlenen Latince birkaç yazmada *comitatus* birliklerinde görev yapmış askerlerin net kayıtları mevcuttur. Bu belgeler *comitatusun* Diocletianus döneminde teşekkül ettiğine şahadet etmektedirler. Diocletianus'un oluşturduğu *comitatus*, büyüklüğü ve niteliği ne olursa olsun, muhtemelen farklı birliklerin karışımından oluşuyordu. Bu birlikler arasında, kaynaklardan tespit edilebilenler arasında, lejyoner süvarileri veya *equites promoti* gibi özel süvari birlikleri, piyade olarak *lanciarii*, buna ek olarak *protectores* adlı koruyucu birlikler ile her ne kadar Constantinus döneminde

30 Barnes, *New Empire of Diocletian and Constantine*, s. 123, 128-134; Jones, *The Later Roman Empire*, vol. I, s. 101, 370.

31 Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 39.

32 Southern and Dixon, *The Late Roman Army*, s. 15.

33 Bury, *History of the Later Roman Empire*, s. 34-35.

zikredilse bile kuruluşunun daha önceki tarihlere dayandığına dair işaretler bulunan *scholae* veya imparatorun kişisel korumasını sağlayan birlikler sayılabilir³⁴. Kara ordusunun piyadeleri, 1000 kişilik küçük lejyonlardan ve artık çoğunlukla Galyalılarından, Franklardan ve diğer Germenlerden toplanan, *auxilia* olarak bilinen hafif piyade birliklerinden oluşuyordu. Ayrı bir komuta altındaki süvariler, *vexillationes* adı verilen 500 kişilik birliklerden müteşekkildi³⁵. Bütün bu kanıtlara rağmen *comitatus*, Diocletianus döneminde tam teşekkül etmiş bir askeri birim olarak düşünülmemelidir. Muhtemelen ilerleyen dönemlerde mütemediyen tekâmül etmiştir.

Bu dönemde ordunun idari yapısında da değişikliğe gidildi. Zosimus³⁶ ve Ioannes Lydus³⁷ herhangi bir tarih vermeden *magister militum* makamının Constantinus tarafından oluşturulduğunu bildirmektedirler. Bu yeni ihdas edilen makamın en baştan süvariler için *magister equitum* ve piyadeler için *magister peditum* adında iki idareci olacak şekilde organize edildiği ve bu teşebbüsün *praetorian prefect*lerin gücünü sınırlama adına yapıldığı da yine aynı yazarların ifadelerinden ve sonraki yazılı kaynak ve kitabelerden anlaşılmaktadır. Çünkü Diocletianus eyaletlerde taht için rakiplerin ortaya çıkması ihtimalini önleme endişesi içinde, eyalet birliklerinin kontrolünü sivil otoriteden ayırmıştı. Ama *praetorian prefecti* sivil gücün yanı sıra askeri gücün de başında bırakmıştı. Constantinus ise yaptığı düzenlemeyle askeri ve sivil yetkilerin birbirinden ayrılması sürecini tamamlamış oluyordu ve sadece bu da değil, aynı zamanda askeri komutayı bir generali süvarilere diğerini piyadelere atayarak ikiye bölecek kadar da ileri gitmişti³⁸.

Sınır ordusunun teşekkülüne gelince, Diocletianus'un asıl önemi sınır birliklerinin güçlenmesine verdiği anlaşılmaktadır. Zosimus bu konu hakkında “*Constantinus ayrıca barbarların Roma halkının topraklarına serbestçe girmelerini sağlayan başka bir şey daha yaptı. Diocletianus'un öngörüsü sayesinde, Roma İmparatorluğu'nun tüm sınırları, daha önce anlatıldığı gibi, tüm askerlerin yaşadığı kasabalar, kaleler ve kulelerle güçlendirilmişti. Bu nedenle*

34 Bahsi geçen yazıtların çevirisi ve yorumu için bkz. Jones, *The Later Roman Empire*, vol. I, s. 52-55; Southern and Dixon, *The Late Roman Army*, s. 15-17; Brian Campbell, “The Army”, *The Cambridge Ancient History*, vol. XII ed, A. K. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron, Cambridge University Press, New York, 2007, s. 120-122.

35 Bury, *History of the Later Roman Empire*, s. 35.

36 Zosimus, *Historia Nova*, II.33, s. 75.

37 Ioannes Lydus, *On Powers or The Magistracies of The Roman State*, Introduction, Critical Text, Translation, Commentary, and Indices By Anastasius C. Bandy, The American Philosophical Society, Philadelphia 1983, II.10, s. 98-99, III.40, s. 194-195.

38 A. E. R. Boak, “The Roman Magistri in the Civil and Military Service of the Empire”, *Harvard Studies in Classical Philology*, vol. 26 (1915), s. 118-119; Jones, *The Later Roman Empire*, vol. I, s. 97; Southern and Dixon, *The Late Roman Army*, s. 19; Campbell, “The Army”, s. 128.

barbarlar, bu güçlerin kendileriyle karşılaşacağı ve istilalarını püskürteceği için hiçbir yere geçiş yapamıyorlardı. Constantinus, askerlerin büyük bir kısmını sınırlardan, yardımcı kuvvetlere ihtiyaç duymayan şehirlere taşıyarak bu güvenliği ortadan kaldırdı. Böylece barbarlar tarafından rahatsız edilen insanları yardımdan mahrum bıraktı ve sakin şehirler o derece askeri sıkıntılara maruz kaldı ki bazıları hemen terk edildi. Üstelik askerleri, kendilerini gösteri ve lükse vermelerine izin vermek suretiyle güçten düşürdü. Aslında (açıkça söylemek gerekirse) şu andaki perişan durumumuzun ilk tohumlarını bizzat kendisi ekti.³⁹ ifadelerini kullanarak Diocletianus'un nasıl bir sınır tahkimat sistemi kurduğunu ve Constantinus'un bunu nasıl yok ettiğini üzerine basarak vurgulamaktadır. Ancak bu bilgiler değerlendirilirken Zosimus'un kendisinin bir pagan olduğunu, Diocletianus'u, Hıristiyan karşıtı politikaları sebebiyle kendisine yakın gördüğünü, Constantinus'u ise Hıristiyanlık dinini koruyucu bir tavır takındığı gerekçesiyle düşman olarak gördüğünü akılda tutmak gerekmektedir⁴⁰.

Her ne kadar Diocletianus'un sınırları güçlendirmeye büyük çaba sarfettiği çok sayıda arkeolojik ve epigrafik kanıtın varlığıyla ispatlanabilir olsa da esasen sınır ordularında yapılan idari düzenlemelerin tam olarak hangilerinin ona ait olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Çünkü Diocletianus başa geçtiğinde orduları ne durumda bulduğuna dair sağlam bilgilere sahip değiliz⁴¹. Onun kurduğu sınır sistemi hakkında Ioannes Malalas şu bilgileri vermektedir: “*Diocletianus ayrıca Mısır'dan Pers sınırlarına kadar uzanan limeste kaleler inşa ettirip buralara limitanei yerleştirdi ve güvenliklerini sağlamak için her eyalete büyük bir kuvvetle birlikte kalelerden daha geride konuşlanacak duces atadı*”⁴². Buradan Diocletianus'un sınırlara *limitanei* denen birlikler yerleştirdiğini, bunların idaresini ise *dux* (çoğ. *duces*) denen komutanlara verdiğini öğreniyoruz.

A. H. M. Jones, Diocletianus döneminin askeri sınır komutanlarının (*duces*) tarihi kaynaklarda nadiren geçtiğini söyleyerek tespit edilebilenleri şu şekilde sıralamaktadır: bir adak sunma hadisesi vesilesiyle Valerius Concordius adında bir komutan *dux* olarak geçmektedir; Tuna bölgesi için Tetrarşi döneminde “*dux limitis provinciae Scythiae*” unvanı zikredilmektedir; 303'te Valeria'da ve 310-311'de Noricum'da *duces* vardır; 311 yılına ait bir yasa, bu tarihe kadar Illyricum'daki tüm birliklerin *duces* tarafından komuta edildiğini ima

39 Zosimus, *Historia Nova*, II.34, s. 76.

40 Southern and Dixon, *The Late Roman Army*, s. 17.

41 Jones, *The Later Roman Empire*, vol. I, s. 55-56; Southern and Dixon, *The Late Roman Army*, s. 23-24.

42 *The Chronicle of John Malalas*, Translation by E. Jeffreys, M. Jeffreys and R. Scott, Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne, 1986, s.168.

etmektedir. Dolayısıyla *dux* kurumu, Diocletianus'un politikasında geç bir gelişme gibi görünüyor ve tutarlı bir şekilde uygulanmamıştır⁴³. Muhtemelen *dux*, başlangıçta olağan rütbesinin üzerinde geçici bir sıfatla hareket eden bir subaya verilen bir unvandı. Üçüncü yüzyılda *dux*, kaynaklarda genellikle yan yana listelenen *comes* (çoğ. *comites*) unvanı ile ilişkilendirilmiştir. *Comes* unvanı sivil bir görevi niteleyebileceği gibi farklı rütbelere için askeri bir unvan olarak da kullanılabilir. Sınır birliklerini komuta eden *duces* ve *comites* arasında keskin bir ayırım bulunmadığından bunları birlikte değerlendirmek daha uygundur. Doğrudan *magisterin* komutası altında olan *comitatenses* ve *palatini* dışında, *duces* eyalet birliklerinin geri kalanını komuta ediyordu. Sınır koşullarının gerektirdiği durumlarda yetkileri birden fazla vilayete yayılabilirdi⁴⁴.

Ordu mevcudu hakkında Lactantius özellikle Diocletianus döneminde sayının çok fazla arttırıldığından yakınmaktadır⁴⁵. Asker sayısı her ne kadar onun iddia ettiği gibi dört katına çıkmadıysa da belli bir oranda artış söz konusu olmuştur. Öncelikle eski Roma lejyonunun asker sayısı 6000 kişiydi. *Limitanei* birliğinde de aynı sayı muhafaza edilmiştir; ancak farklı bölgelerde, bazen farklı eyaletlerde konuşlanmış yaklaşık 1000 kişilik (eski *cohorta* karşılık gelen) müfrezelere bölünmüştür. Ve bunlar atlı birlik içermemektedir. Süvariler ve *cohortlar* ayrı komutanların idaresi altındadır⁴⁶. Öte yandan lejyon sayısında önemli bir artış göze çarpmaktadır. Severuslar döneminde imparatorluk genelinde toplamda otuz dört lejyon vardı ve Diocletianus'un zamanında bir veya ikisi dışında hepsi varlığını sürdürmüştür. Bunlara, onun tahttan çekilmesinden önce otuz beş lejyon daha eklenmiştir. Bu lejyonlardan kaç tanesinin Diocletianus ve meslektaşları tarafından yetiştirildiğini kesin olarak söylemek mümkün değil. Kanıtlar, Severus dönemi ile Diocletianus'un hükümdarlığı arasında ordunun yaklaşık iki katına çıktığını ve artışın büyük kısmının Diocletianus döneminde olduğunu göstermektedir⁴⁷. Kuşkusuz lejyon sayısının artması eyaletlerin sınırlarının küçültülmesinin doğal bir sonucuydu.

Mevcut durumun Balkanlara yansımalarına bakacak olursak, Tuna Nehri boyunca Severuslar döneminde on iki lejyon vardı. Bunların hepsi *Notitia*

43 Jones, *The Later Roman Empire*, vol. I, s. 41.

44 Southern and Dixon, *The Late Roman Army*, s. 58-59.

45 Lactantius, *Zalimlerin Ölümleri Üzerine*, s. 76-77.

46 Bury, *History of the Later Roman Empire*, s. 35.

47 H. M. D. Parker, "The Legions of Diocletian and Constantine", *The Journal of Roman Studies*, vol. 23 (1933), s. 175-182; Jones, *The Later Roman Empire*, vol. I, s. 59-60; Ensslin, "The Reforms of Diocletian", s. 397.

Dignitatum'da⁴⁸ beş yeni lejyonla birlikte zikredilmektedir, dolayısıyla mevcudiyetlerini muhafaza etmişlerdir. Yeni lejyonlardan dördü kesinlikle Diocletianus döneminde oluşturulmuştur. Beşincisinin de yine aynı dönem olması muhtemeldir⁴⁹. Bu noktada Parker'ın bir yorumuna dikkat çekmek açıklayıcı olabilir: “Eyaletler bazında yapılmış bölgesel sınırlamaların her birinin kapsamlı bir askeri operasyonlar dönemini takip etmiş gibi görüldüğünü belirtmekte fayda var. Bu da değişimin en azından ikincil bir nedeninin daha etkili bir sınır savunma sisteminin yaratılması olabileceğini düşündürmektedir. Tehlikeli bölgede yer alan eyaletlerin parsellenmesi, her eyalette lejyon bulunması sebebiyle lejyon sayısını da arttıracığından sınır ötesinden gelecek düşman saldırılarına karşı daha güçlü ve daha yoğun bir direniş sağlayabilirdi. Bu durum aynı zamanda Diocletianus'un eyalet politikası ile ordu reformları arasındaki bağlantıyı açıklamaya yardımcı olmaktadır”⁵⁰.

Bu arada Constantinus döneminde kaynaklarda *cunei equitum* adı verilen farklı askeri birimlerden bahisler vardır. Scythia, Dacia ve iki Moesia'da, süvari *vexillationes*lerin yerini tamamen bunlar almıştır. Valeria ve iki Pannonia'da *vexillationes* ve *cunei* yan yana bulunur. *Ala*ler ortadan kaybolmuş, *cohort*lar ise iç bölgelere çekilmiştir. Onların yerine *auxilia* adı verilen yeni piyade birimleri oluşturulmuştur. Jones'a göre tarihlendirmesi oldukça güç olan bu düzenlemeler Constantinus'un hükümdarlığının son dönemlerinde Aşağı Tuna'da Gotlara ve Sarmatlara karşı yapılan savaşların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Diocletianus'un savunma sisteminin bu savaşlar esnasında ağır hasar görmüş olması ve sınırın Constantinus tarafından yeni hatlar üzerinde yeniden düzenlenmiş olması muhtemeldir⁵¹. Fakat *Cunei* hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmemektedir. Mommsen, *cuneinin* barbar birimlerden türediğini düşünüyordu ancak teorisini destekleyecek hiçbir kanıt yoktur. Bunlar basitçe *alae* ve *cohortes equitatae*den oluşan eski süvari birimlerini temsil ediyor olabilir ancak bunların hepsi tahminden öteye geçmemekte ve *cuneinin* kökenleri belirsizliğini korumaktadır⁵².

Diocletianus-Constantinus reformlarının genel özellikleri bu şekilde özetlenebilir. Bu sistem esasen Balkanlarda VII. yüzyıl sonunda *thema* sistemi kuruluncaya kadar ana omurgası değişmeden varlığını devam ettirmiştir. Ancak bu ara dönemde birtakım küçük çaplı düzenlemelere maruz kalmıştır. Yapılan yeni düzenlemelere etki eden en önemli faktör ise bu

48 Doğu ve Batı Roma İmparatorluklarının askeri ve idari resmî görevleri hakkında detaylı bilgi veren resmî imparatorluk dokümanı. Genellikle V. yüzyıl başlarına tarihlenir.

49 Jones, *The Later Roman Empire*, vol. I, s. 58; Ensslin, “The Reforms of Diocletian”, s. 398.

50 Parker, “The Legions of Diocletian and Constantine”, s. 177.

51 Jones, *The Later Roman Empire*, vol. I, s. 99-100.

52 Southern and Dixon, *The Late Roman Army*, s. 34-35.

dönemde Balkan coğrafyasına yapılan saldırılardır. Ancak IV. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar Balkanlarda cereyan eden siyasi olayların tarihini anlatmak bu çalışmanın sınırlarını aşmakla birlikte zaten böyle mütevazı bir araştırmada ele alınamayacak kadar geniş bir konudur. Bununla birlikte idare sisteminde yapılan değişiklere tesiri bakımından dönemin belli başlı hadiselerinin kısa bir kronolojisi vermek konunun anlaşılması için elzem olduğundan burada çok genel bir çerçeve çizmekle yetineceğiz.

3. IV.-VII. Yüzyıllar Arasında Balkanlardaki Siyasi Gelişmeler

Balkanlara kuzeyden yapılan, Romalıların “barbar” dedikleri kuzeyli toplulukların, özellikle de ilk dönemlerde Asya kökenli Sarmatlar ile Germenlerin saldırılarını miladi birinci yüzyıla kadar gerilere götürmek mümkündür. Birinci ve ikinci yüzyılda Roma İmparatorluğu’nun Tuna ve Rhine Nehirleri sınırlarındaki tahkimatları güçlü olduğu için bu kuzeyli toplulukların ilk dönem saldırıları fazla etkili olmamıştı. Ancak üçüncü yüzyılda iç çekişmelerin etkisiyle durum Roma için oldukça kötüleşecektir. Bu dönemde saldırıda bulunan topluluklardan Sarmatların etkisi yavaş yavaş yok olurken Germenlerin belli grupları Roma sınırlarının belli bölgelerinde etkin hale gelmeye başlamışlardır. Bunlar arasında Got kavimlerinin saldırıları, buldukları coğrafya itibariyle daha çok Tuna boylarını ve Balkanları etkilemekteydi.

Gotların asıl şiddetli saldırıları 247 yılında başladı. Roma İmparatorluğu’nun “III. yüzyıl krizi” diye adlandırılan en çalkantılı dönemine denk gelen bu saldırılar karşısında devlet etkili bir savunma yapamadı. İmparator Decius’un (249-251) 251 yılında yaptığı karşı saldırı kendisinin de hayatını kaybettiği büyük bir bozgunla sonuçlandı. Gotlar aynı zamanda denizden de saldırıya geçtiler. Karadeniz’in kuzey kıyılarından yelken açan Got filoları Karadeniz, Marmara ve Ege sahillerini yakıp yıktılar. Gotların Balkanlardaki yağmalamaları İmparator II. Claudius (268-270) tarafından 269 yılında ağır şekilde mağlup edilmelerine kadar devam etti. “Gothicus” (Got fatihi) unvanını alan Claudius’un Naissus’ta kazandığı bu zafer, Balkanlardaki Got tehlikesini uzun süre ortadan kaldırdı. Bununla birlikte bu dönem Got saldırılarının Roma için pahası Tuna’nın kuzeyindeki tek Roma eyaleti olan Dacia’nın kaybı oldu. Got saldırıları sonraki dönemde de düşük yoğunluklu olarak devam etti. Bu süreçte onların en fazla hareketlendikleri dönem Constantinus dönemi oldu. İmparator Got tehlikesine karşı özellikle sınır tahkimatına önem verdi. 332 yılında Tuna ötesine bir sefer yaparak Gotları mağlup etti ve sonrasında onları İmparatorluğa bağlayan bir anlaşma yapmayı başardı. Constantinus’un zaferinden sonra Gotlar bir süre sessiz kalmışlardı ancak Valens döneminde (364-378) tekrar hareketlenmeye

başladılar. İmparator 369'da Noviodunum'un kuzeyinde onlarla bir savaşa girdi ve galip geldi. Got lideri Athanaric'e, artık Tuna Nehri'ni geçmemeyi kabul ettiren bir anlaşma dayattı. Ancak bu sıralarda başlayan Hunların batı istikametindeki öfkeli saldırıları tehlikeyi geri getirdi.

370'lerden 420'lere kadar olan süreçte bir yandan sıkıştırılan Got kavimlerinin Balkanlara saldırıları yaşanırken diğer yandan da Hunların Tuna'nın kuzey kısımlarına yerleşme süreci tamamlanmaktaydı. Bu sürecin başında 370'li yılların ortalarında itibaren doğudan Hunlar tarafından baskıya maruz kalan Got kavimleri batı istikametinde ilerleyerek Tuna sınırlarına yığılmışlar ve bir kısmı Bizans Devleti tarafından Tuna'nın güneyine iskân edilmişlerdi. Burada Vizigotların yerel askeri garnizonlarla sorunlar yaşamaları ve karışıklıklar çıkarmaları üzerine İmparator Valens onlara karşı harekete geçmiş ancak 378 yılında Hadrianopolis (Edirne) yakınlarında yapılan savaşta Bizans ordusu ağır bir yenilgi almış ve sonrasında Vizigotlar bütün Trakya'yı yağmalamışlardı. Devletin Doğu yarısını yönetmesi için Augustus'luga yükseltelen Theodosius (379-395) sorunu barış yoluyla çözmeye çalışmış ve yapılan anlaşma ile Ostrogotlar Pannonia'ya, Vizigotlar ise Trakya *diocesisine foedus*⁵³ olarak yerleştirilmişlerdi.

Theodosius'un ölümü (395) üzerine kralları Alarich idaresinde harekete geçen Vizigotlar başkent surları önüne ve Yunanistan'ın güney uçlarına kadar bütün Balkan Yarımadası'nı altüst ettiler. Bölünmüş iki Roma merkezi arasındaki rekabet nedeniyle ortak bir karşı harekât yapılamadı ve Vizigot kralı ancak Doğu sarayı tarafından 397'de *magister militum per Illyricum* tayin edilerek durdurulabildi. Nihayetinde Alarich 400 yılında Konstantinopolis'te Gainas'ın etkisiz hale gelmesinden sonra İtalya'ya yöneldi. Ancak bunların hiçbiri *pars orientisi* derin veya kalıcı bir şekilde etkilemedi.

Balkanlar Gotlardan sonra Hun saldırılarına maruz kaldı. Hunların Tuna sınırlarındaki üstünlük dönemi 420'lerden 450'lere kadar devam edecekti. Uldin dönemindeki saldırılar çok etkili olmasa da Rua dönemindeki 422 ve 426 saldırıları doğudaki başkenti bile tehdit eder bir mahiyet almıştı. Bunun üzerine İmparator II. Theodosius (408-450) yaptığı anlaşmayla Hunlara vergi vermeyi kabul etmişti. Durum 434 yılında Attila'nın başa geçişinden sonra daha tehlikeli hale geldi. Onun 441-442 seferi Sirmium, Singidunum, Viminacium ve Naissus'u, 447 seferi ise bütün Makedonya ve Trakya'yı etkiledi. Bizans rakibinden kurtulma adına suikast girişiminde bile bulundu. Ancak başarılı olamadı. Attila'nın önce Batı Roma'yı dize getirmeye karar vermesi belki de Bizans'ın kaderini belirleyen en önemli karar oldu çünkü tekrar doğuya dönmeye ömrü vefa etmeyecekti.

53 İmparatorlukla ittifak yapan Germen veya öteki yabancı kavimler için kullanılan bir terim.

Attila'nın ölümünün ardından devleti kısasüre içerisinde dağıldı. Balkanlarda Got probleminin yeniden ortaya çıkması bu dağılışın sonuçlarından biriydi. Gotların başında Theodoric Strabon ile Amal hanedanından Theodoric vardı. Her ikisi de Balkanlarda sıklıkla birbirleriyle savaş halinde görünürler ve bazen İmparator'un düşmanları, bazen de müttefikleri olurlardı. Bunlar 457'de İmparatorluğa karşı saldırıya geçtiler. Illyricum'a yapılan bir dizi saldırının ardından 459'da Dyrrachium'u ele geçirdiler. 461'de yapılan anlaşma on yıllık bir barış temin etmişti ancak 473'te yeniden saldırıya geçen Gotlar Makedonya'yı yakıp yıkarak Selanik'e kadar ilerlediler. 474 yılında Amal Theodoric ile anlaşma imzalayan İmparator Zenon (474-491) onların Makedonya'ya yerleşmelerine izin verdi. Nihayetinde Theodoric Strabon'dan, devlet onun ölümüyle (481) kurtuldu. Amal Theodoric'i ise İmparator 488 yılından Batı'ya gitmeye ikna etti. Çünkü bu arada Batı'da Odovakar İtalya'yı istila etmiş ve Batı Roma idaresine son vermişti. Neticede Theodoric birlikleriyle birlikte Balkanları terk etti, Odovakar'a karşı zafer kazandı Ravenna'yı başkent yaparak kendisini İtalya'nın efendisi ilan etti. Balkanlar da böylelikle Got tehlikesinden kurtuldu.

Got tehlikesi daha tam olarak ortadan kalkmadan Balkanlarda Bulgarların ayak sesleri duyulmaya başlanmıştı. Bu noktada Balkan yarımadasının, nüfusu ve uygarlığı açısından, sonuçları hala devam edecek bir döneme girildi. Çünkü V. yüzyılın sonlarında Slavlar da Balkanlarda görünmeye başlayacaklardı. Ama en azından başlangıçta pek tehlikeli değillerdi. Siyasi örgütlenme olmadan savaşçı özellik gösteremiyorlardı, ancak önce Bulgarlar, sonra da Avarlar tarafından eğitilip denetlendiklerinde korkunç hale geleceklerdir.

Kaynaklarda ilk kez 482 yılı olayları ile alakalı olarak geçen Bulgarlar için verilen bilgi bu yıl İmparator Zenon'un, Gotlara karşı olan mücadelesinde Tuna'nın kuzeydoğusunda yaşayan Bulgarlardan yardım istemiş olmasıdır. Bu tarihten itibaren Balkan coğrafyasına düzenli Bulgar saldırıları başlayacaktır. 493, 499 ve 502 yıllarında Balkan topraklarına yapılan akınlar kayıtlara geçmiştir. İmparatorun savunma önlemleri aldığı kesindir ve bunların en önemlisi, Marmara Denizi'nden Karadeniz'e kadar Konstantinopolis'e ulaşımı engelleyen ünlü Uzun Duvar'ın tamamlanmasıdır. Yine Bulgarlar 518 ve 530 yıllarında Illyricum'a, 535 ve 538 yıllarında bu defa Moesia ve Scythia'ya saldırdılar. Bu tarihten sonra yapılan saldırıları kaynaklar Bulgar ismi ile değil de onlara bağlı farklı boy isimleriyle aktarmaktadırlar. Bunlardan biri olan Kutrigurlar 540'lı yıllardan itibaren Balkan topraklarına saldırılarda bulunmaya başladılar. Kutrigurların 551 yılında Kinialon, 558 yılında ise Zabergan liderliğinde yaptıkları geniş kapsamlı saldırılardan Bizans devleti ancak Utigurlarla ittifak yaparak kurtulabilmişti.

Bizans diplomasi yoluyla bu tehlikeden kurtulmaya çalışırken 558 yılında başkentte ilk Avar elçileri görüldü. Göktürk takibinden kaçan Avarların ilk isteği yerleşecek toprak idi. İstedikleri bölge Kuzey Balkanlardaki Dobruca yani Bizans'ın Scythia eyaleti idi. Bizans ise durumu kendi lehine çevirme adına onları Lombardlar ve Gepidlerin çekişme halinde bulunduğu Pannonia bölgesine yerleştirmek istiyordu. Bu süreçte Avarlar Kuzey Karadeniz'deki Türk topluluklarını ve bir kısım Slavları zaten hakimiyetleri altına almışlardı. Neticede onlar Pannonia topraklarına yerleştiler. Bizans şimdi onların ve Orta Tuna bölgesi Slavlarının gittikçe artan tehdidi altında idi. Kısa süre içerisinde savaş patlak verdi ve Avar Kağanı Bayan 582 yılında uzun bir kuşatmanın ardından Bizans sınırındaki en önemli müstahkem mevkilere biri olan Sirmium'u ele geçirdi. Bu tarih aynı zamanda sistematik Avar saldırılarının başlangıcı oldu. 582-591 yılları arasında bizzat Avarların Trakya ve Konstantinopolis'e kadar olan bölgelere veya onlar adına Slavların tüm yarımada yaptıkları saldırılar döneme damgasını vurmuştur. Bu noktada vurgulanması gereken önemli bir husus Avarlarla birlikte ve onların idaresi altında istila hareketlerine girişen Slavların bu dönemden itibaren Balkanlara yerleşmeye başlamalarıdır. Bu husus Balkan tarihinde önemli bir dönüm noktası teşkil eder zira bu döneme kadar Balkanlarda gerçekleşen bütün istila dalgaları geçici bir karakter taşımıştır. Ancak Slavlar kalıcı hale gelmeye başladılar. İleride kurulacak Slav devletlerinin temelleri böylece atılmış oldu.

582'den sonraki Avar ve Slav faaliyetlerine dönecek olursak 583 yılında vergi arttırımı talepleri reddedilen Avarlar saldırıya geçerek Anchialus'a kadar ilerlediler. 584 yılında Bizans anlaşma yaparak yüz bin *solidi* yıllık ödemeyi kabul etti. 585 yılında Avar-Slav orduları bütün Trakya'yı tahrip ettiler. 586-587'de Avar saldırıları Edirne'ye kadar ulaşmıştı. Bu arada 586 yılında bir Avar-Slav ordusu Selanik'i kuşattı. 588 yılında yeniden saldıran Avarlar bütün Trakya'yı yağmalayıp Çorlu'ya kadar ilerlediler. Bütün bu süreç esnasında Avarların işini kolaylaştıran en önemli etken Bizans Devleti'nin 572 yılından beri doğu sınırlarında İran ile savaş halinde olması ve Balkanlara sevk edecek askeri birlik bulamamasıdır. Bu durum aynı zamanda Slavların Balkanlarda kalıcı yerleşimler elde etmesini de temin etmek suretiyle bir yerde Balkanların sonraki dönemdeki kaderini belirleyen bir etken olmuştur. Bununla birlikte 591 yılında Bizans'ın İran'la olan savaşının bitmesi ordularını batıya nakletme imkânı verdi bu da Balkanlardaki durumun Avarlar aleyhine değişmesine neden oldu. 590'lı yıllarda Bizans ordusunun üst üste Balkanlarda Avarlar ve Slavlar üzerine yaptığı seferler başarılı oldu ve güç dengesi Bizans lehine değişti. Bizans ordusu operasyonları Tuna'nın ötesine taşımayı başardı; bu elbette Tuna'nın güneyindeki tüm bölgenin temizlendiği anlamına gelmiyordu. Ancak 602 yılındaki seferde Bizans İmparatorunun elde ettiği

başarısını devam ettirmek için orduya Tuna ötesinde kışlama emri vermesinin askerler arasında yarattığı hoşnutsuzluk isyana dönüştü ve Bizans tahtında yaşanan değişiklik Avarlara karşı sürdürülen mücadeleyi de olumsuz etkiledi. Bütün kazanımlar kaybolup gitti; doğuda İran'la savaş yeniden başladı, Slavlar ve Avarlar saldırılarına kaldıkları yerden devam ettiler.

Doğudaki İran savaşı nedeniyle yine Balkanlara yeteri kadar ordu sevk edilemiyordu. 604 yılında Avarlar, ödenen verginin miktarı artırılarak teskin edilebildi. Slavlar da sessiz göçlerini sürdürerek kalıcı yerleşimler elde etmeye devam ettiler. 614-616 yılları arasında Avarlar Dalmaçya bölgesine saldırılarda bulunurken Slavlar artık Kuzey Ege'de kıyılara denizden saldırılar düzenliyorlardı. Selanik'in 618 yılında Avar-Slav ortak güçleri tarafından kuşatılması ancak başarısız olması bu sürecin en önemli hadisesidir. Sonrasında Avarlar, tarihi oldukça tartışmalı olan bir zamanda imparatora suikast düzenlemişler, başarısız olunca da başkentini etrafını yağmalamışlardır. Doğuda İran'la savaşmayı önceliğine alan İmparator Heraklius (610-641) yıllık ödeme karşılığı Avarlarla bir anlaşma yaptı. Ancak bu anlaşma Avarları uzun süre engellemedi. Onlar 626 yılında başkent İstanbul'u kuşattılar. Kuşatmanın başarısız olması aynı zamanda Avar siyasi gücünün de sonunu getirdi. Bu tarihten sonra Avarlar artık Balkanlar için bir tehlike oluşturmadılar. Batıda Avar tehlikesi sönerken doğuda en büyük rakip olan Sasaniler de yıkılış sürecine girdi. Ancak doğuda onların yerini çok daha güçlü yeni rakip olan Araplar aldı. Onlarla olan mücadele İstanbul'u kuşatmalarına ve 678 yılında başarısız olup çekilmelerine kadar yoğun biçimde devam etti. Gerek Araplarla olan savaşlar ve gerekse öncesinde Sasaniler ile olan savaşlar 600'lü yılların başında Balkanlarda üstünlüğü ele geçirmiş olan Bizans'ın uzun bir dönem bu bölgeye dönememesi gibi bir sonuç doğurdu. Bütün bu süreçte İmparator II. Konstans'ın (641-668) 658 yılında Slavlar üzerine yaptığı bir sefer dışında hiçbir Bizans faaliyeti kayıtlara geçmemiştir. Bu boşluk zikredildiği üzere hem 626 İstanbul kuşatmasına kadar Avarlara hem de Slavlara Balkanlarda rahat hareket etme imkânı sağladı. Ancak Slavların faaliyetleri Avarlardan farklı olarak istila ve kalıcı yerleşim karakteri almaya başlamıştı. Balkanlarda Bizans'ın otoritesi tam bir sarsıntı geçiriyordu. Balkan coğrafyasının büyük bölümü Slav yerleşimi haline geldi. 626'dan sonra Hırvatlar ve Sırlar da İmparatorun izniyle gelip Dalmaçya bölgesine yerleştiler⁵⁴. 680 yılında Tuna Bulgar Devleti'nin kurulduğu dönemde

54 Paul Lemerle, "Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque Romaine jusqu'au VIIIe siècle", *Revue Historique*, t. 211, fasc. 2 (1954), s. 277-308; J. B. Bury, *Barbarların Avrupa'ya İstilas*, çev. İ. Kavas, Y. Akbaba, Kronik Yayınları, İstanbul, 2020, s. 27-115; John V. A. Fine, *The Early Medieval Balkans, A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1983, s. 13-69; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, türlü yerde; Bavant, "Illyricum", s. 335-337, 348-351, 355-360;

Balkanların siyasi manzarası bu şekildeydi. Şimdi bu politik hadiselerin yaşandığı dönemde Bizans'ın bölgedeki yaptığı idari düzenlemeleri tespit etmeye çalışacağız.

4. Constantinus Sonrası Dönemde İdarede Yapılan Düzenlemeler

Constantinus'un ölümünden V. yüzyıl başına kadar olan dönemde idari ve askeri yapıda Diocletianus-Constantinus sitemi temel özelliklerini korumakla birlikte bir takım küçük değişikliklere uğramıştır. V. yüzyıl başında Justinianus dönemi ile birlikte daha radikal düzenlemelere gidildiği için o dönemi ayrı bir başlık altında ele alacağız. Bu kısımda yapılan değişiklikleri özellikle Balkan coğrafyasını ilgilendirdiği oranda tespit etmeye çalışacağız. Yine aynı şekilde bu dönemdeki düzenlemeleri de taşra idaresi ve askeri idare olmak üzere ayrı başlıklar altında toplayacağız.

4.1. Taşra İdaresinde Yapılan Düzenlemeler

Praetorian prefect kurumu IV. yüzyılda tam bir dönüşüm geçirmiştir. Diocletianus döneminde ve hemen sonrasında Augustus ve Caesar'ların her birinin, imparatora gittiği her yerde eşlik etme gibi geleneksel işlevi yerine getiren tek bir *praetorian prefecti* vardı. Yukarıda Constantinus dönemindeki idari yapıdan bahsedilirken *praetorian prefect* kurumunun tam olarak gelişimini tamamlamadığı ve Zosimus'un bildirdiği idari bölümlenimin muhtemelen V. yüzyıl başındaki durumu yansıttığı vurgulanmıştı. 400 yılına gelindiğinde durum şu şekildeydi: *Praetorian praefect* makamı tanınmayacak kadar değişmişti. Tamamen sivil bir makam haline gelmiş ve artık hüküm süren imparatorların sayısına bakılmaksızın sabit birer bölgeden sorumlu dört *praefectura* oluşmuştu. Dördünün her biri bir grup *diocesesin* vergilendirilmesinden ve idaresinden sorumluydu. Yine Zosimus'un bölümlenmesini tekrar edecek olursak Mısır'ı, doğu eyaletlerini, Küçük Asya'yı ve Avrupa'nın doğu uçlarını tek bir vali yönetiyordu, ikincisi Girit, Yunanistan ve İtalya sınırlarına kadar Balkanların geri kalanını, üçüncüsü İtalya, Afrika ve Batı Akdeniz'in büyük adalarını ve dördüncü Galya, İspanya ve Britanya'yı yönetiyordu. İşte Constantinus sonrasında dördüncü yüzyılın sonuna kadar olan süreçteki değişim, *praetorian prefectin* imparatorun şahsına başlı ve sayısı buna göre değişen bir idareciyken belli *dioceses*lerden sorumlu bölgesel bir idareci haline gelmesidir. Kaynakların sınırlı bilgi vermesi nedeniyle arada geçen süreçte değişimin tam aşamalarını tespit etmekte ciddi zorluklar ortaya çıkmaktadır. T. D. Barnes bu konu üzerinde yaptığı iki önemli çalışmada⁵⁵ mevcut kaynaklar ışığında konuyu aydınlatmaya

55 T. D. Barnes, "Regional Prefectures", *Bonner Historia-Augusta-Colloquium*, 1984/1985, Bonn, 1987, s. 13-23; aynı yazar, "Praetorian Prefects, 337-361", s. 249-260.

çalışmış ve önemli bulgulara ulaşmıştır. Biz de bu bulguları dikkate alarak bu değişimin Balkanlardaki aşamalarını tespit etmeye çalışacağız.

Bilindiği üzere Büyük Constantinus'un ölümünün ardından yaşanan kısa bir belirsizlik sonrasında onun üç oğlu Augustus ilan edilerek İmparatorluk toprakları bunlar arasında paylaşılmıştı. En büyük çocuk II. Constantinus ülkenin batısını (Britanya, Galya, İspanya), ortanca olan Constantius Doğu'yu, en küçük çocuk Constans ise İtalya, Afrika ve İlyria'yı almıştı. Ancak kardeşler arasında kısa süre içerisinde anlaşmazlık çıktı. Önce 340 yılında II. Constantinus Constans'a saldırdı ancak mağlup olup hayatını kaybetti. Kardeşinin idaresindeki toprakları da alan Constans bütün Batı'nın hâkimi haline geldi. 350 yılında Constans'a karşı orduda bir isyan patlak verdi ve o tahttan indirilerek öldürüldü. Doğudaki Constantius'un, kardeşini öldüren Magnentius'a karşı sürdürdüğü bir dizi savaş sonrası onu ortadan kaldırmasıyla 353 yılında bütün İmparatorluk onun idaresi altında birleşti⁵⁶. Bu süreçte, yani Constantinus'un oğullarının 9 Eylül 337'de Augustus olarak ilan edilmesi ile 3 Kasım 361'de Constantius'un ölümü arasında kaynaklarda tespit edilebilen göreve getirilmiş *praetorian prefect*ler iki kategoriye ayrılabilir: birincisi imparatorlara bağlı olan ve aslında imparator yardımcısı olarak görev yapanlar ve ikincisi imparatorluğun bir bölgesinin idaresini üstlenenler. Bu durum bize *prefect* kurumunun henüz tam bölgesel karakter kazanmadığını ve bir geçiş dönemi yaşandığını göstermektedir.

Öncelikle Constantinus'un oğulları döneminde bir Afrika *prefectura*sının var olduğuna dair iyi bir kanıt olmadığından yukarıda bahsedilen Constantinus'un tesis etmiş olduğu muhtemelen bu bölgesel ilk *praefectura*nın 337'de sona erdiği varsayılabilir. Constantinus'un oğullarından batı bölgelerini (Galya, Britanya, İspanya) yöneten II. Constantinus döneminde 337-340 yılları için Galya'yı yöneten bir bölgesel *prefect*in varlığından kaynaklar bahsediyor ise de bu bilginin anakronistik olma ihtimali de vardır. Constans döneminde onun atadığı idareciler üzerine yapılan bir araştırma, 345 dolaylarında imparatorun iki değil üç *prefecte* sahip olduğunu göstermektedir. Yine kaynaklar, 340'ların sonlarındaki Batı'da görev yapan *prefect*lerin her birinin Galya, İtalya ve Illyricum gibi üç coğrafi bölgeden birinde faaliyet gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu tespitlere dayanarak, bölgesel *prefectura*ların doğuşu siyasi olaylar ve idari mantık açısından kolaylıkla anlaşılabilir hale gelmektedir. Şöyle ki Constans, 340 yılında II. Constantinus'un eski topraklarını denetlemek üzere ikinci bir *prefect* atadığında, Galya *praetorian prefecturası*nı kurmuş oldu. Dolaylı olarak da mevcut *praetorian prefect*inin idari yetki kullandığı alanı İtalya, Afrika ve

56 Gregory, *Bizans Tarihi*, s. 86-87.

Illyricum olarak sınırlanmış oldu. Yani bir anlamda Galya *praefectura*sı ani ve beklenmedik bir siyasi değişimin sonucu olarak 340 yılında ortaya çıkmıştı. Belirleyici adım, 343'te ya da bundan kısa bir süre sonra, Constans'ın, İtalya, Afrika ve Illyricum'u idare eden tek *praetorian praefect*inin yerine, burayı ikiye bölüp sırasıyla Illyricum ve İtalya-Afrika'nın sivil idaresi için ayrı iki *praefect* atamasıyla geldi. Bundan sonra kaynaklarda, bir *praetorian praefect*in Trier'de ikamet edip Britanya, Galya ve İspanya'yı yönettiği, bir diğeri'nin Sirmium'da ikamet edip Illyricum'u yönettiği ve üçüncüsünün Milano'dan İtalya ve Afrika'yı yönettiği tespit edilebilmektedir. Böylece Zosimus'un bahsettiği dördüncü yüzyılın sonlarındaki dört bölgesel *praefectura*dan üçü bu şekilde teşekkül etmiş oluyordu.

350 yılından sonra Constantius, Magnentius'u mağlup edip Constans'ın eski topraklarının kontrolünü ele geçirdiğinde, kardeşinin üç bölgesel *praetorian praefectura* sistemini devraldı. Doğuda kendine ait kısım da bölgesel *praefectura* haline gelince sayı dörde çıkmış oldu. Döneme ait belgelerde Galya'da 341'den itibaren, İtalya'da 343'ten itibaren, Illyricum'da 343'ten itibaren⁵⁷ ve Doğu'da (Oriens) 354'ten itibaren bölgesel *praefectura*lar oluştuğunu ve başlarına *praefect*ler atandığını görmekteyiz. İmparatorluğun 395 yılında kesin olarak ikiye ayrılmasının ardından *praefectura* sistemi *Notitia Dignitatum*'da gösterildiği şekliyle yerli yerine oturmuş gibi görünmektedir. Buna göre bütün imparatorluk sivil idare açısından dört büyük bölüme ayrılmıştı: bunlar, Galya, İtalya, Illyricum ve Doğu (Oriens) idiler. Bunlardan konumuzu ilgilendiren bölge olarak Illyricum *praefectura*sı iki *dioceses*ten oluşuyordu: Dacia ve Makedonya⁵⁸.

361 yılından İmparator I. Theodosius'un öldüğü 395 yılına kadar olan süreçte Illyricum *praefectura*sının geçirdiği değişimleri tam olarak tespit etmek belgelerin tarihlendirilmesi ve yorumlanması zor olduğundan pek mümkün görünmüyor. Bazen Illyricum'un coğrafi bir bölgeyi mi yoksa idari bir birimi mi ifade ettiği dahi tartışmalı hale gelmektedir. Birçok belirsizlik barındıran bu konu hakkında kaynaklardaki bilgilerin detaylı tartışmasına girmek⁵⁹,

57 IV. yüzyılda Illyricum *praefectura*sı için atanan *praefect*lerden isimleri tespit edilebilenlerin listesi için bkz. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, J. Morris, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. I, Cambridge University Press, Cambridge, 1971, s. 1049-1052; Barnes, "Praetorian Prefects, 337-361", s. 258-259; Jean-Remy Palanque, "Les préfets du prétoire sous les fils de Constantin", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 4, H. 2/3 (1955), s. 263; Ammianus Mescellinus'ta geçen isimler için Jones, *The Later Roman Empire*, vol. III, s. 22, dn. 30.

58 Barnes, "Regional Prefectures", s. 13, 17-23; Barnes, "Praetorian Prefects, 337-361", s. 251-251, 256-260; Palanque, "Les préfets du prétoire sous les fils de Constantin", s. 259, 262-263; Bury, *History of the Later Roman Empire*, s. 25-27; Jones, *The Later Roman Empire*, vol. I, s. 46-48, 370; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 31-32.

59 Konu ile ilgili önceki literatür ve tartışmalı hususlar için bkz. Paul Lemerle, *Philippe et la*

amacı Balkanlarda uygulanan idari sistemin kronolojik bir tablosunu çizmek olan bu çalışmanın konu sınırlarını aştığı için sadece kaynaklardaki kesin ifadeler üzerinden bölgenin geçirdiği idari değişiklikleri tespit etmekle yetineceğiz.

Bütün Balkan coğrafyası iki coğrafi bölgeden teşekkül ediyordu: Bunlar birer *dioceses* olarak adlandırılan Illyricum ve Trakya idiler. Yukarıda da zikredildiği üzere Constantius'un tek başına idare ettiği dönemde Illyricum, İtalya ve Afrika ile birlikte tek bir idari birim olarak yönetiliyordu. Yani Balkan coğrafyası sınırlarında kalan Illyricum (Pannonia, Dacia ve Makedonya *dioceses*leri) İtalya vilayetinin bir parçasını oluşturuyordu. Trakya *dioceses*i ise Doğu vilayetinin bir parçasıydı. P. Lemerle bu durumu Latin kültür çevresinin etki alanına bağlamaktadır. Ona göre mevcut bölüşüm hem Latin kökenlilerin Doğu'ya yönelik doğrudan etkisinin hem de Batı'nın otoritesinin hâlâ uygulanabileceği en uç sınıra işaret ediyordu⁶⁰. Sonraki dönemde Valentinianus'un (364-375) kardeşi Valens (364-378) ile iktidarı paylaşması ve İmparatorluğun yeniden iki idareci arasında taksim edilmesi meselesi ile birlikte bölünmenin sınırlarının nereler olacağı ve İtalya *prefecturas*ının durumu da belirsiz hale geldi. O zamanlar Illyricum üç büyük *dioceses*ten oluşuyordu ve hem Latince hem de Grekçe konuşulan bölgeleri kapsıyordu. Rasyonel olarak tasarlanmış bir yapı değil, tarihsel olarak gelişmiş bir yapıydı⁶¹. Ammianus Marcellinus, iki kardeşin yaptıkları ilk paylaşımında İtalya'nın Afrika ve Illyricum ile birlikte yine tek bir idari birim olarak devam etmesine ve *prefect* olarak da Mamertinus'un atanmasına karar verildiğini bildirmektedir⁶². Illyricum'un, Valentinianus'un ölümüne, hatta biraz sonrasında kadar bu idari statüsünde herhangi bir değişiklik olduğuna dair bilgimiz yok.

Ancak 376'da Trakya'daki Vizigot yerleşimleri sıkıntı çıkardığında ve bölge ciddi bir savaş tehlikesiyle karşı karşıya kaldığında, Illyricum idari olarak geçici bir süreliğine İtalya ve Afrika'dan ayrıldı ve kendi *prefect*inin idaresine verildi. Her ne kadar geçici olsa da bu değişiklik önemliydi çünkü Illyricum bölgesi için özel bir yetkilinin atanması, idarenin bölgede kötüleşen

Macédoine Orientale à la époque chrétienne et byzantine, De Boccard, Paris, 1945, s. 78-80; Jean-Remy Palanque, "La préfecture du prétoire d'Illyricum au IVe siècle", *Byzantion*, vol. 21, No. 1 (1951), s. 5-7.

60 Lemerle, *Philippe et la Macédoine Orientale*, s. 78; Lemerle "Invasions et migrations dans les Balkans", s. 266.

61 R. Malcolm Errington, *Roman Imperial Policy from Julian to Theodosius*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2006, s. 81.

62 Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, transl. John C. Rolfe, vol. II, Harvard University Press, London-Cambridge, 1940, XXV.5.5, s. 590-591.

güvenlik durumuna karşı verdiği esnek tepkinin bir parçasıydı⁶³. 378 yılında Edirne'deki askeri felaketin etkileri Illyricum'un sonraki birkaç yıllık kaderini de belirledi. Ocak 379'da Gratianus, Theodosius'u Augustus ilan ederek Doğu Illyricum'un idaresini ona bıraktı⁶⁴. Daha sonra 382 yılında yani Got tehlikesinin son bulduğu dönemde Illyricum'un idaresi yeniden Batı'ya devredildi⁶⁵. Theodosius'un saltanatının sonunda veya hemen sonrasında Illyricum, Doğu ve Batı olmak üzere kalıcı olarak iki parçaya bölündü. Doğudaki iki *dioceses*, Dacia ve Makedonia, artık İstanbul'un idaresi altına girdi ve Doğu'daki imparatorun atadığı kendi *praetorian prefecti* buradaki idareyi üstlendi. Pannonia ise İtalya ve Afrika'ya bağlı kaldı⁶⁶. Bu bölünmenin nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı tam olarak tespit edilememektedir ancak İmparatorluğun her iki parçasının Illyricum'un idaresi üzerindeki çekişmesi Theodosius'un ardından oğullarına atanan naipler, Stilicho ve Rufinus döneminde de devam etmiştir. Nihayetinde karmaşık entrikaların ardından Stilicho iki *dioceses*i Doğu'ya devretti⁶⁷. Bundan sonra İtalya'nın *praetorian prefectine* tabi Illyricum *dioceses*i (yani eski Pannonia *dioceses*i, Batı Illyricum) ile Dacia ve Makedonya *dioceses*lerini kapsayan ve Doğu'ya bağlı olan Illyricum *prefectura*sı (Doğu Illyricum) arasında ayırım yapmak gerekmiştir⁶⁸.

Bu ayırım sonraki siyasi gelişmelerle tamamen kalıcı hale gelecekti çünkü Pannonia *dioceses*i git gide daha fazla oranda Hunların ve Germen halkların istilasına maruz kalıyordu. Pannonia'nın elden çıkışı Dacia ve Makedonia *dioceses*lerini başkent İstanbul'un ileri savunma hattı haline getirecekti. Batı imparatorluğu bir süre daha Doğu Illyricum üzerinde hak iddia ettiyse de bahsedilen siyasi gelişmeler nedeniyle bir süre sonra bu isteginden vazgeçmek zorunda kaldı⁶⁹. Bundan sonra Illyricum *prefectura*sında Justinianus dönemine kadar önemli bir idari değişiklik yapılmamış gibi görünmektedir. Bunu söylemek için elimizde şöyle bir kanıtımız vardır: Hierokles'in 535 yılından hemen önceye tarihlenen *Synekdemos* adlı coğrafya eserinde Illyricum *prefectura*sının eyaletleri listelenmiştir. Bunlar: I. Makedonia (Thessalonike),

63 Errington, *Roman Imperial Policy*, s. 82.

64 Sozomen, *The Ecclesiastical History of Sozomen*, transl. Edward Walford, Henry G. Bohn, London, 1855, VII.4, s. 315; Lemerle, *Philippe et la Macédoine Orientale*, s. 79; Palanque, "La préfecture du prétoire d'Illyricum au IVe siècle", s. 7.

65 Errington, *Roman Imperial Policy*, s. 83.

66 *Notitia Dignitatum*, ed. Otto Seeck, Apud Weidmannos, Berolini, 1876, Or. III, s. 8-10, Occ. II, s. 107-108.

67 Oldukça karmaşık olan bu dönemdeki idari değişikliklerin kısa bir özeti için bkz. Lemerle, *Philippe et la Macédoine Orientale*, s. 80-81; Errington, *Roman Imperial Policy*, s. 84-86; Bavant, "Illyricum", s. 320-321.

68 *Notitia Dignitatum*, göst. yer; Lemerle "Invasions et migrations dans les Balkans", s. 267.

69 Bavant, "Illyricum", s. 321.

II. Makedonia (Stoboi), Thessalia, Hellas, Krete, Palaia Epeiros, Nea Epeiros, Dakia Mesogeios (Sardika), Parapotamia Dakia (Ratiaria), Dardania (Skoupoi), Praivalis, I. Misia, Pannonia⁷⁰. Burada eğer Makedonia ve Dacia eyaletlerinin iki parçaya bölünmesi dikkate alınmazsa, bu liste, Verona el yazmasında kaydedilmiş olan Moesia *diocesesinin* (Makedonia ve Dacia) eyaletlerinin aynısını sunmaktadır. Bunlara sadece kuzeyli halklar tarafından batıdaki kısımları işgal edilmiş olan Pannonia *diocesesinin* geri kalan parçası Pannonia eyaleti olarak Illyricum *prefecturasına* eklenmiştir⁷¹.

Illyricum'un idare merkezinin neresi olduğu ile ilgili olarak ise Justinianus'un 535 yılına tarihlenen bir *novellası*⁷² bazı bilgiler aktarmaktadır. Buna göre eski dönemlerden beri *prefecturanın* merkezi Sirmium şehriydi. Ancak daha sonra, Attila'nın zamanında Sirmium bölgesi harap olunca, buradaki *praetorian prefect* bu şehri terk ederek Selanik'e gelmişti⁷³. Buradan anlaşıldığına göre eyaletin merkezi Attila'nın 441 yılı Balkan seferi sırasında Sirmium'dan Selanik'e taşınmıştır. I. Theodosius dönemi ve hemen sonrasında Doğu Illyricum'un merkezinin Selanik olduğu bilindiğinden buranın 441 yılından önce tekrar Sirmium'a taşınmış olması gerekir⁷⁴. Justinianus'un ise yukarıda bahsi geçen *novellasını* yayınlama sebebi *prefecturanın* merkezinin kendi doğum yeri olan Justiniana Prima'ya (Caricin Grad) alındığını bildirmektir. Ancak merkezin Selanik'te olduğuna dair 536 ve 541 yıllarına ait kanıtlar vardır⁷⁵ ve muhtemelen Justiniana Prima hiçbir zaman *prefectura* merkezi olmamıştır. Bir görüşe göre bu durum Sirmium için de geçerlidir ve *prefecturanın* merkezi IV. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar Selanik'te kalmış olmalıdır⁷⁶.

70 *Le synekdemós d'Hiéroklos. Et L'opuscule géographique de Georges de Chypre*, texte, introduction, commentaire et cartes par Ernest Honigmann, Éditions de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves, Bruxelles, 1939, s. 14-21.

71 Lemerle, *Philippe et la Macédoine Orientale*, s. 81.

72 İmparatorluk fermanı.

73 *Corpus Iuris Civilis, Novellae*, vol III, ed. R. Schoell, G. Kroll, Apud Weidmannos, Berolini, 1895, XI, s. 94; İngilizce terc. için bkz. *The Novels of Justinian: A Complete Annotated English Translation*, by David Miller and Peter Sarris, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, 11, s. 163-165.

74 Bu taşınmanın tarihi için araştırmacılar tarafından 424 ile 437 arasında değişen tarihler verilmektedir. Konuya dair farklı görüşler için bkz. Lemerle, *Philippe et la Macédoine Orientale*, s. 82, dn 3. Ancak ciddi bir Hun tehdidinin olduğu böyle bir dönemde *prefectura* merkezinin Tuna yakınlarına taşınmış olması sorgulanması gereken bir husustur, bkz. Bavant, "Illyricum", s. 325.

75 Bkz. Lemerle "Invasions et migrations dans les Balkans", s. 267-269; Bavant, "Illyricum", s. 325.

76 Bavant, "Illyricum", s. 325.

4.2. Askeri İdarede Yapılan Düzenlemeler

Daha önce Constantinus döneminde ordu komuta kademesinde yapılan düzenlemelerden bahsedilirken bir *magister militum* makamının tesis edildiği ve bunun *magister equitum* ve *magister peditum* olmak üzere iki komutandan oluştuğu anlatılmıştı. Dolayısıyla Büyük Constantinus öldüğü zaman tüm imparatorlukta görev yapan yalnızca iki *magister* vardı: bunlar süvari ve piyade komutanlarıydı ve tek bir hükümdara bağlıydı. Constantinus'un haleflerinin her birinin kendine ait bölgede bu şekilde iki *magister* atayıp atamadıkları kesin olarak belirlenemese de muhtemelen her üç oğlunun da birer *comitatenses* ordusu ve doğal olarak kendilerine bağlı *magister peditum* ve *magister equitum*ları vardı. Bununla ilgili elimizde önemli kanıtlar vardır: 342 yılındaki bir hadise bize İmparatorluğun doğu yarısında Constantius idaresindeki ordunun idari durumu hakkında fikir vermektedir. Bu yıl İstanbul'da karışıklıklar çıkmış ve ordusunun büyük bir kısmıyla o sırada Doğu sınırında bulunan Constantius, Trakya'da bulunan *magister equitum*u Hermogenes'i düzeni yeniden sağlaması için başkente yönlendirmişti⁷⁷. Buradan anlaşıldığına göre Constantius, kuvvetlerinin çoğuyla Mezopotamya'da savaşırken bile, Tuna sınırına destek sağlamak amacıyla hareketli kuvvetlerinin bir kısmını Trakya'da konuşlandırmıştı. Yine II. Constantinus'un düşüşünden sonra Batı'da en az iki büyük ordu grubunun olduğu açıktır, çünkü onun ölümü sırasında Constans bir grupla Galya'daydı ve onun *magister peditum*u Vetrano İlyricum'da bir başkasını komuta ediyordu⁷⁸. Böylelikle bu dönemde sahra ordusunun tek bir askeri birim olmaktan çıkıp üç bölgesel gruba ayrıldığı söylenebilir ve bu bölgesel orduların da tek bir ünite halinde hareket etmediği anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, 340'lı yılların sonlarında İmparatorluk yasalarında *magister equitum et peditum* ve *magister militum* gibi unvanlar görünmeye başlar⁷⁹. Bu durum eski makamların karakterinin değişmeye başladığını göstermektedir⁸⁰. 363 yılında yeni ve kalıcı bir makam olarak *magister equitum per Gallias* ilk kez kaynaklarda geçmeye başlamaktadır⁸¹. İki yıl sonra, 365 yılında bir *equitius magister armorum per Illyicum* kaydı Ammianus

77 Sozomen, *The Ecclesiastical History of Sozomen*, III.7, s. 115.

78 Jones, *The Later Roman Empire*, vol. I, s. 124.

79 *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions: A Translation with Commentary, Glossary, and Bibliography*, by Clyde Pharr et. al., Princeton University Press, Princeton, 1952, VII.1.2, s. 155, VIII.7.3, s. 205.

80 Boak, "The Roman Magistri", s. 120.

81 Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, transl. John C. Rolfe, vol. II, Harvard University Press, London-Cambridge, 1940, XXV.8.11, s. 542-543, XXVI.5.2, s. 588-591.

Marcellinus'ta⁸² ve *mag(ister) equitum et peditum per Illyricum* kaydı diğer bazı Latince yazıtlarda⁸³ geçmektedir. 365 yılında Valentinianus ve Valens döneminde Batı'da üç, Doğu'da dört *magister* bulunduğu kaynaklardan tespit edilebilmektedir⁸⁴. Bunlardan başka I. Theodosius dönemine kadar bunlara herhangi bir ekleme yapıldığına dair bir kayıt yoktur.

Zosimus, I. Theodosius'un *magistri militum* sayısını arttırdığını⁸⁵ söylemektedir. Her ne kadar o, sayının beşten fazla olduğunu iddia etse de *Notitia Dignitatum*'a göre sarayda iki *magistri praesentales* vardı ve bunun haricinde *magister peditum et equitum per Orientem*, *per Thracias* ve *per Illyricum* olmak üzere üç komutanlık daha vardı ve toplam sayı beşe tekabül ediyordu⁸⁶. Böylelikle Zosimus'un bahsettiği değişikliğin Doğu'ya münhasır kaldığı ve öncelikle Trakya'da konuşlanmış bir komutanlık eklendiği anlaşılmaktadır. *Magister peditum et equitum per Thracias* unvanı kaynaklarda ilk kez 412 yılında görünse⁸⁷ de bu değişiklikler muhtemelen 388 yılında yapılmıştır⁸⁸.

Bütün bunlar bize ordudaki komuta sisteminde belli bazı reformlar yapıldığını ve önceki askeri birlik bazında (süvari-piyade) yapılan ayrımın kaldırılarak birleşik bir komuta kademesinin bölgesel bazda oluşturulduğunu göstermektedir. Balkanlar için ise 340'lı yıllardaki bölgesel *Illyricum prefecturası*nın ardından 360'lı yıllarda bölgesel askeri *magister militum* komutanlığının tesis edildiği gözlenmektedir.

Sınır birliklerinde ise herhangi bir değişiklik söz konusu olmamıştır. I. Theodosius'un saltanatının sonuna gelindiğinde, Tuna sınırında dört *dux* vardı. Bunlar *Notitia Dignitatum*'a göre "Daciae ripensis", "Moesiae primae", "Scythiae" ve "Moesiae secundae" idiler⁸⁹. Aynı *Notitia Dignitatum* listeleri Arcadius'un (395-408) saltanatının sonunda ordunun sayısal durumu hakkında da bilgi vermektedirler. Buna göre toplamda yaklaşık 495 birlik ve buna bağlı olarak yaklaşık 350.000 kişilik bir asker varlığı söz konusudur. Bunların üçte ikisinden fazlası, yani yaklaşık 340 birlik veya yaklaşık 200.000 asker *limitanei* birliklerini oluşturmaktadır; bunların 158'i Doğu cephesinde,

82 Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, XXVI.5.11, s. 592-593.

83 Boak, "The Roman Magistri", s. 120.

84 Boak, "The Roman Magistri", s. 120-121.

85 Zosimus, *Historia Nova*, IV.27, s. 160.

86 *Notitia Dignitatum*, Or. I, s. 1.

87 *The Theodosian Code*, VII.17.1, s. 175.

88 Tartuşa ve tarihlendirme için Boak, "The Roman Magistri", s. 121-122.

89 *Notitia Dignitatum*, Or. I, s. 2-3; Jones, *The Later Roman Empire*, vol. II, s. 609; Southern and Dixon, *The Late Roman Army*, s. 60.

88'i Tuna Nehri boyunca ve hemen aynı Mısır ve Libya'da meskundur. 157 birlikten veya 100.000'den fazla askerden oluşan *comitatus*, ikisi *praesental* olmak üzere kabaca eşit beş gruba ayrılmıştır. Diğer üçü Illyria, Trakya ve Doğu'da bulunmaktadır⁹⁰. *Magister*lerin sayısında Justinianus'un (527-565) saltanatına kadar başka bir değişiklik olmamıştır.

5. Justinianus Dönemi ve Sonrası İdari Değişiklikler

I. Justinianus döneminde eski eyalet ve ordu sisteminde yapılan en köklü değişiklik asker-sivil ayırımından vazgeçilmesi uygulamasıdır. Dördüncü yüzyılda idareyi yürütmenin geleneksel yöntemi, taşra eyaletlerini çoğaltmak, sonsuz bir memurlar hiyerarşisi oluşturmak ve sivil ve askeri otoriteyi ayırmaktı⁹¹. Bu devlet mekanizması hem her şeyi kapsayan hem de etkili gibi görünüyordu. Ancak günlük operasyonlarda pek çok arıza ve sorunla karşılaşılıyordu. Bunlardan en belirgin olanları coğrafya ve mesafeydi. Modern öncesi dünyada iletişim genellikle yavaştı, başkentten uzaklık merkezi denetimi düzensiz hale getiriyordu ve tek tip siyasi otoritenin ve sivil güvenliğin sürdürülmesi zorlukla sağlanıyordu. Bu köhne idari aygıt, tüm imparatorluk sistemini zayıflatan verimsizliği ve yolsuzluğu beslemekteydi⁹². Justinianus ise idareyi basitleştirmek, daha az vilayete sahip olmak ama daha iyi organize olmak istiyordu. Ayrıca memurların sayısını azaltmak, kalanlara daha iyi maaşlar vermek, onları daha güçlü ve merkezi hükümete daha bağımlı hale getirmek istiyordu. Bu amacı daha da ileriye taşımak için, idari birimleri daha makul bir şekilde gruplandırarak eyaletlerin sayısını azalttı. Eyalet valileri ile *praetorian prefect*ler arasında aracılık yapan işe yaramaz vekillik (vicarius) çoğunu ortadan kaldırdı ve çok sayıda eyalette sivil ve askeri otoriteyi aynı görevlilerin elinde yeniden birleştirdi⁹³. Şunu özellikle belirtelim ki Justinianus'un düzenlemeleri asker-sivil ayırımı noktasında Diocletianus-Constantinus nizamından ilk sapmayı ifade ediyordu. Geniş İmparatorluk toprakları üzerinde yapılan bu minvaldeki düzenlemeler içerisinde biz sadece Balkanları ilgilendiren iki tanesini ele alacağız.

90 Jones, *The Later Roman Empire*, vol. I, s. 202.

91 Charles Diehl, "Justinian's Government in the East", *The Cambridge Medieval History*, vol. II, plan. by J. B. Bury ed. by . M. Gwatkin, J. P. Whitney, The Macmillan Company, New York, 1913, s. 38.

92 John F. Haldon, "Economy and Administration: How did the Empire Work?", *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, ed. Michael Maas, Cambridge University Press, New York, 2005, s. 48.

93 Diehl, "Justinian's Government in the East", s. 38-39; Haldon, "Economy and Administration", s. 50.

Justinianus 535 yılında çıkardığı bir *novella* ile Uzun Duvar'ın⁹⁴ askeri ve sivil *vicarius*larını⁹⁵ *praetor*luk adı altında tek bir idarede birleştirmiştir. Böylelikle kendi ifadeleriyle Trakya yönetiminin etkinliğini artırmayı ve İstanbul'a yönelik anlaşmazlıkları sınırlandırmayı amaçlıyordu. Çıkarılan yasada şu ifadeler yer alıyordu: “*Dolayısıyla diğer eyaletlerde yaptığımız gibi -daha az savaşçı ve askeri garnizona daha az ihtiyaç duyan- aynı eylemi burada da bu iki mevkiyi birleştirerek yapmanın doğru olduğuna karar verdik. Artık sivil işlere ve yalnızca askeri işlere yönelik ayrı birer idareci olmayacak, bunun yerine bölgede tek bir karakol kurulacak. ...halbuki bu duvarların korunması ve bu bölgelerin hem sivil düzen hem de askeri liderlik açısından idaresi hem askeri disiplini koruyabilen hem de kanunlara başkanlık edebilen iyi bir adam gerektirir. O halde bu adama vermemiz gereken uygun unvan ne olabilir?... Romalı bir praetorun kendi eyaletinde hem general hem de kanun koyucu olarak bu makamı aynı anda elinde bulundurduğu göz önüne alındığında, bu makamın unvanı için en uygun ismin praetor olacağı konusunda hiçbir şüphe yoktur*”. Aynı kanun metninin girişinde, yapılan değişikliğin gerekçesi ise şu şekilde açıklanmaktadır: “*Hepimizin bildiği gibi Uzun Duvarlarda görev yapan ve vicari olarak bilinen iki kişi var; biri o bölgede çok sayıda kuvvet bulunan askeri birliklerin komutanı, diğeri ise sivil işlerden sorumlu... Fakat asla birbirleriyle aynı fikirde değiller. Devlet hazinesi her ikisine de maaşlarını öderken, onların tek bir daimi, sonsuz faaliyeti var ki, birbirleriyle sonsuza kadar çekişmek*”⁹⁶.

Bu yasanın yayınlandığı dönemde, Balkanlara yönelik başlıca askeri tehditler, bir yandan nispeten ilkel olarak örgütlenmiş Slav akıncı çeteleri, diğer yandan ise bundan çok daha tehlikeli olan Bulgarlar ve onlara bağlı boylardan Kutrigurlar idi. Trakya, Tuna Nehri'nin ötesinden gelen kuzeyli ve bozkır kavimlerinin saldırılarına karşı oldukça savunmasızdı. Justinianus'un batıda geniş kapsamlı askeri hareketlere giriştiği ve doğuda Sasanilerin de ciddi bir tehdit oluşturduğu bir dönemde kuzeyden gelecek saldırıları karşılamak için ayrılacak yeterli askeri birlik bulunmaması burada uygulanan tedbirin temel nedeni olabilir. Zaten asker ve sivil iki ayrı idareci bulunmasının mahzurları ferman metninde açıklanmıştır.

Balkanlarda ikinci bir idari değişiklik olarak 536'da Trakya sınırındaki birliklerin ikmalini daha verimli bir şekilde sağlamak amacıyla *quaestura exercitus* adında yeni bir makam oluşturuldu. Bir tür yeni *praetorian prefectura*

94 İstanbul'un 65 km. kadar batısında Trakya yarımadasını Karadeniz'den Marmara'ya kadar kesen “Anastasius Duvarı” ismi ile anılan duvar.

95 Justinianus'un bu *novella*sı vesilesiyle Uzun Duvar'ın askeri ve sivil birer *vicarius*unun bulunduğunu öğreniyoruz.

96 *Corpus Iuris Civilis, Novellae*, vol III, XXVI, s. 203-209; İngilizce terc. için bkz. *The Novels of Justinian*, 26, s. 293-299.

olan bu idare Moesia ve Scythia ile Doğu'dan (Oriens) ayrılan Caria, Adalar ve Kıbrıs eyaletlerini kapsıyordu⁹⁷. Eyalet reformları programının bir parçası olarak düşünülen bu yeni değişikliklerle Justinianus, Balkan bölgelerindeki askerî açıdan sorunlu olan Scythia ve Moesia gibi yerler ile Kıbrıs, Adalar ve Caria'nın zengin kıyı bölgelerini birleştirerek yeni bir *prefectura* meydana getiriyordu. Bu reformun arkasındaki mantığı mali düzenlemelerin bir uzantısı olarak açıklayan yorumlar vardır: zira İmparator Aşağı Tuna'nın savunmasını finanse etmek ve desteklemek için adaların ve kıyı bölgelerinin zenginliğinden yararlanmaya çalışıyordu⁹⁸.

Askeri idare açısından bu dönemde Balkanlarda önceki sistemi değiştirecek köklü bir yeniliğe gidilmemiştir. Sadece doğuda *magister militum per Orientem* idaresindeki topraklarda bir bölünmeye gidilmiştir. Ancak benzer bir değişiklik Balkanlarda yapılmadı. Bütün bunların dışında Justinianus'un sınır bölgelerinde asker-sivil ayırımının hilafına bir uygulamaya gittiğine dair herhangi bir bilginiz de yoktur. Bu dönemde sınırdaki istihkamlar onarıldı ve yenileri inşa edildi. İmparator *limitane*inin sahra ordularının yardımı olmadan saldırıları püskürtebileceği bir savunma sistemi yaratmayı umuyordu. Buna bağlı olarak, İran'a bakan doğu sınırındaki *limitane*ilerde *dux* sayısını artırdı. Afrika ve İtalya'nın yeniden fethinden sonra, bu sınırlara da yeniden *duces* yerleştirdi. Bununla birlikte Tuna sınırlarında herhangi bir değişiklik kaydedilmemiştir. IV. yüzyıl başındaki dört *duxluk* bu dönemde varlığını sürdürmüştür⁹⁹.

Justinianus döneminde temeli atılan ancak ondan sonraki dönemde tam şeklini alan bir diğer idari değişim *exarch*lıkların kurulmasıdır. Bu yeni uygulama her ne kadar Balkanlara sirayet etmese de Balkanlarda da uygulanan asker-sivil yetkilerinin birleşmesinin bir diğer tezahürüdür. Yeni fethedilen Afrika ve İtalya toprakları güvenlik açısından sorun teşkil ediyordu. Aktif bir ordu olmadan böyle uzak bölgelerin muhafazası mümkün değildi. Sivil idarenin askeri amaçlara tabi kılınması gereken bir üst otoritenin yaratılması ve sürdürülmesi gerekli hale geldi. Afrika'da Justinianus *praetorian prefecti magister militum*un gücüyle donatmak için geçici bir girişimde bulundu. Ancak İtalya'da devam eden Lombard tehlikesi olağanüstü askeri komutanların atanmasını gerekli kıldı. Savaş durumunun kronikleşmesi

97 *Corpus Iuris Civilis, Novellae*, vol III, XLI, s. 261-263, L, s. 293-294; İngilizce terc. için bkz. *The Novels of Justinian*, 41, s. 377, 50, s. 417-419; Justinianus'un bu düzenlemesinden ayrıca Ioannes Lydus da bahsetmektedir, Ioannes Lydus *On Powers or The Magistracies of The Roman State*, II.29, s. 126-127.

98 G. Deligiannakis'ten aktaran Miller-Sarris, *The Novels of Justinian*, s. 417, dn. 1.

99 Southern and Dixon, *The Late Roman Army*, s. 64-65; Jones, *The Later Roman Empire*, s. 656.

olağanüstü makamı düzenli bir makama dönüştürdü¹⁰⁰. Böylece askeri ve sivil idareyi şahsında birleştiren *exarch* denen idari makam meydana geldi. İtalya'da merkez Ravenna olmak üzere ilk *exarch*tan 584 yılında, Afrika'da merkez Kartaca olmak üzere ilk *exarch*tan 591 yılında bahsedilmektedir¹⁰¹. Ancak bu makam İtalya ve Afrika ile sınırlı kalmış öteki coğrafyalara sirayet etmemiştir. Zaten kısa süre sonra askeri ve sivil idareyi birleştiren topyekûn bir düzenlemeye gidildiği için buna gerek kalmamıştır.

Netice itibariyle mevcut idare sistemi VII. yüzyıl sonunda *themalar* sistemi kuruluncaya kadar değişmemiştir. Böylelikle Balkanlarda Diocletianus-Constantinus reformlarından VII. yüzyıl sonunda *themaların* ortaya çıkışına kadar olan dönemde en köklü değişimi Justinianus ve haleflerinin idari reformları oluşturmaktadır. Ancak onun reformları tam bir dönüşüm değil, Ostrogorsky'nin ifadesiyle birbirinin zıddı olan iki sistem arasında bir geçişi ifade etmektedir¹⁰².

Sonuç

Balkanlarda IV.-VII. yüzyıllar arasında uygulanan idari sistem imparatorluğun genelinde uygulanan idari sistemden hiçbir suretle farklı değildir. Yani devlet bu bölgede ayrı bir idari tedbir uygulamamıştır. Bu bağlamda Diocletianus-Constantinus reformlarıyla oluşturulan sistem doğrudan bölgeye adapte edilmiştir. İmparatorluğun diğer bölgeleri gibi burada da eski eyaletler küçük parçalara bölünmüş, askeri ve sivil yetkiler birbirinden ayrılmış, sınır birlikleri tesis edilip sınır bölgelerine yerleştirilmiştir. Bu bölge Tuna'nın kuzeyinden daha yoğun saldırılara maruz kalmasına rağmen ek bir tedbir alınmamış olması dikkat çekicidir. Çalışmanın kronolojik sınırları içerisinde kalan zaman diliminde yaşanan siyasi hadiselerle bakıldığında önceki döneme göre daha yoğun ve şiddetli saldırılar gerçekleştiği gözlenmektedir. Bölgede kurulan sınır savunma sistemi ve bir süre sonra bölgesel hale getirilip sabitlenen sahra ordusu birlikleri bu dönemdeki çok şiddetli Germen, Hun, Bulgar, Avar ve Slav saldırılarını hiçbir şekilde engellememiştir. Justinianus'un asker ve sivil idareyi birleştirmeye yönelik çıkardığı bir yasanın gerekçesinde açıklandığına göre adı geçen yetkilerin ayrılması uygulaması sınır veya bölge savunmasına olumsuz etki yapmaktadır. Buradan çıkan sonuç asker sivil ayrımının merkezi

100 L. M. Hartmann, "Imperial Italy and Africa: Administration", *The Cambridge Medieval History*, vol. II, plan. by J. B. Bury ed. by . M. Gwatkin, J. P. Whitney, The Macmillan Company, New York, 1913, s. 226.

101 Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 74; Hartmann, "Imperial Italy and Africa: Administration", s. 226; Southern and Dixon, *The Late Roman Army*, s. 64-65.

102 Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 68.

otoritenin gücünü korumasını sağlamakla birlikte özellikle sınır savunmasını zayıflatmasıdır. Zaten incelenen dönem içerisindeki siyasi hadiseler, yani Balkanlara kuzeyden yapılan saldırılar bu durumu, yani yetki ayrımının gelen saldırıların engellenmesinde herhangi bir tesirinin olmadığını net bir şekilde göstermektedir. Bu noktada gerek İmparatorluk genelinde ve gerekse Balkanlar özelinde en radikal tedbirlerin V. yüzyılda alındığı görülmektedir. Ancak bu tedbir köklü ve bütüncül bir değişiklik değil sadece kısmi bir düzenlemeden ibaret kalmıştır. Bununla birlikte ilerleyen dönemde bu kısmi düzenlemenin ana konusu olan asker sivil ayrımını tam olarak ortadan kaldıran yeni bir sisteme geçilmesi bu ilk tedbirin benimsendiğini göstermektedir. Sonuç olarak devlet IV. yüzyıl başından V. yüzyıl ortalarına kadar savunma açısından tamamen faydasız görünen asker-sivil ayrımı uygulamasını devam ettirmiştir. Bu durumda devlet merkezi otoritenin korunması ile savunmanın güçlendirilmesi arasında bir tercih yapmış ve merkezi otoriteyi koruma adına sınır savunmasından taviz vermiştir. Ancak şartların değişmesi ve tehlikenin boyutunun büyümesi ile birlikte devlet de bu konudaki tercihini değiştirecektir.

Kaynakça

- Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, transl. John C. Rolfe, vol. II, Harvard University Press, London-Cambridge, 1940.
- Barnes, T. D., *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Harvard University Press, Cambridge, 1982.
- Barnes, T. D., “Regional Prefectures”, *Bonner Historia-Augusta-Colloquium*, 1984/1985, Bonn, 1987, s. 13-23.
- Barnes, T. D., “Praetorian Prefects, 337-361”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bd. 94 (1992), s. 249-260.
- Bavant, Bernard, “Illyricum”, *Bizans Dünyası, Doğu Roma İmparatorluğu 330-641*, cilt 1, ed. Cécile Morrison, çev. Ash Bilge, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 319-360.
- Boak, A. E. R., “The Roman Magistri in the Civil and Military Service of the Empire”, *Harvard Studies in Classical Philology*, vol. 26 (1915), s. 73-164.
- Bury, J. B., *History of the Later Roman Empire, from the Death of Theodosius I. to the Death of Justinian (A.D. 395 to A.D. 565)*, vol. I, Macmillan and Co., London, 1923.
- Bury, J. B., “The Provincial List of Verona”, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 13 (1923), s. 127-151.
- Bury, J. B., *Barbarların Avrupa’yu İstilası*, çev. İ. Kavas, Y. Akbaba, Kronik Yayınları, İstanbul, 2020.
- Campbell, Brian, “The Army”, *The Cambridge Ancient History*, vol. XII ed, A. K. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron, Cambridge University Press, New York, 2007, s. 110-130.
- Corcoran, Simon, *The Empire of the Tetrarchs, Imperial Pronouncements and Government AD 284-324*, Clarendon Press, Oxford, 1996.
- Corpus Iuris Civilis, Novellae*, vol III, ed. R. Schoell, G. Kroll, Apud Weidmannos, Berolini, 1895.
- Diehl, Charles, “Justinian’s Government in the East”, *The Cambridge Medieval History*, vol. II, plan. by J. B. Bury ed. by . M. Gwatkin, J. P. Whitney, The Macmillan Company, New York, 1913, s. 25-52.
- Ensslin, W., “The Reforms of Diocletian”, *The Cambridge Ancient History*, vol. XII, ed. S. A. Cook et. al., Cambridge University Press, Cambridge, 1939, s. 383-408.
- Errington, R. Malcolm, *Roman Imperial Policy from Julian to Theodosius*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2006.
- Fine, John V. A., *The Early Medieval Balkans, A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1983.

- Gregory, Timothy E., *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.
- Haldon, John F., “Economy and Administration: How did the Empire Work?”, *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, ed. Michael Maas, Cambridge University Press, New York, 2005, s. 28-59.
- Hartmann, L. M., “Imperial Italy and Africa: Administration”, *The Cambridge Medieval History*, vol. II, plan. by J. B. Bury ed. by M. Gwatkin, J. P. Whitney, The Macmillan Company, New York, 1913, s. 222-236.
- Ioannes Lydus, *On Powers or The Magistracies of The Roman State*, Introduction, Critical Text, Translation, Commentary, and Indices By Anastasius C. Bandy, The American Philosophical Society, Philadelphia 1983.
- Jones, A. H. M., *The Later Roman Empire 284-602, A Social Economic and Administrative Survey*, vol. I-III, Basil Blackwell, Oxford, 1964.
- Jones, A. H. M., Martindale, J. R., Morris, J., *The Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. I, Cambridge University Press, Cambridge, 1971.
- Kazhdan, Alexander, “Praetorian Prefect”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3, Oxford University Press, New York, Oxford, 1991, s. 1710-1711.
- Kazhdan, Alexander, “Verona List”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3, Oxford University Press, New York, Oxford, 1991, s. 2161.
- Lactantius, *Zalimlerin Ölümleri Üzerine*, çev. Tuğçe Ünver, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2021.
- Le synekdemòs d'Hiérokles. Et L'opuscule géographique de Georges de Chypre*, texte, introduction, commentaire et cartes par Ernest Honigmann, Éditions de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves, Bruxelles, 1939.
- Lemerle, Paul, “Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque Romaine jusqu'au VIIIe siècle”, *Revue Historique*, t. 211, fasc. 2 (1954), s. 265-308.
- Lemerle, Paul, *Philippe et la Macédoine Orientale à la époque chrétienne et byzantine*, De Boccard, Paris, 1945.
- Mammsen, Theodor, *Gesammelte Schriften*, vol. 5, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1908.
- Notitia Dignitatum*, ed. Otto Seeck, Apud Weidmannos, Berolini, 1876.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- Palanque, Jean-Remy, “La préfecture du prétoire d'Illyricum au IVe siècle”, *Byzantion*, vol. 21, No. 1 (1951), s. 5-14.
- Palanque, Jean-Remy, “Les préfets du prétoire sous les fils de Constantin”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 4, H. 2/3 (1955), s. 257-263.
- Parker, H. M. D., “The Legions of Diocletian and Constantine”, *The Journal of Roman Studies*, vol. 23 (1933), s. 175-189.

- Southern, Pat and Dixon, Karen R., *The Late Roman Army*, Routledge, New York, 2014.
- Sozomen, *The Ecclesiastical History of Sozomen*, Translated by Edward Walford, London: Henry G. Bohn, 1855.
- Stein, Ernest, *Histoire du Bas-Empire, De l'état romain à l'état Byzantin (284-476)*, tome 1, Desclée de Brouwer, Paris, 1959.
- The Chronicle of John Malalas*, Translation by E. Jeffreys, M. Jeffreys and R. Scott, Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne, 1986.
- The Novels of Justinian: A Complete Annotated English Translation*, by David Miller and Peter Sarris, Cambridge University Press, Cambridge, 2018.
- The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions: A Translation with Commentary, Glossary, and Bibliography*, by Clyde Pharr et. al., Princeton University Press, Princeton, 1952.
- Zosimus, *Historia Nova, The Decline of Rome*, Translated by James J. Buchanan and Harold T. Davis, Trinity University Press, San Antonio, 1967.

Harita 1: Diocletianus'un Eyalet Taksimatı: Önceki ve Sonraki Durum (Southern and Dixon, *The Late Roman Army*, s. 182-183).